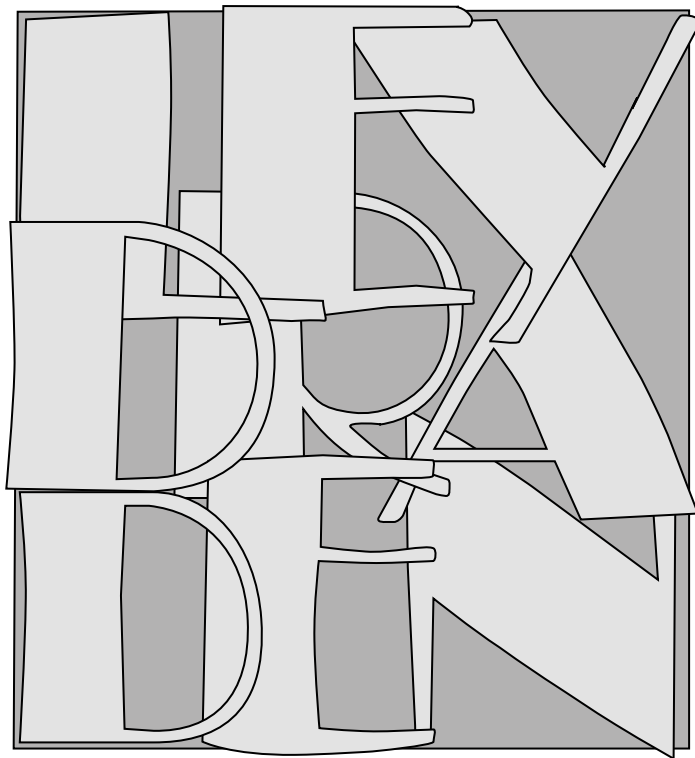
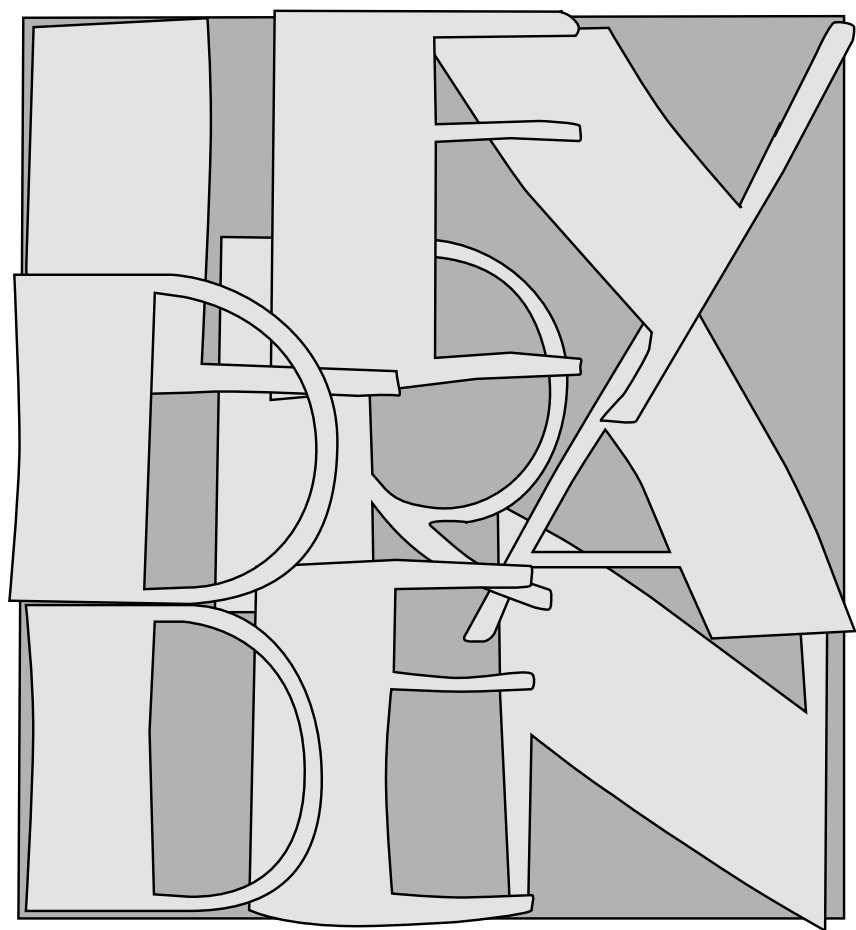

**november
2023**

NUMBER 128

Leydraden is een uitgave van de Literaire Kring Goirle

Redactie: Jan van Eijck, Ben Loonen, Berti Oprins

Redactie-adres: Bosscheweg 57-24, 5056 KA Berkel-Enschot
telefoon: 013-4683447
e-mail: jam.oprins@wxs.nl

Tekstverwerking, lay-out en typografie: Fons Smits

Ontwerp logo en omslag: Harrie Loots

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder
schriftelijke toestemming van de betrokken auteurs.
© 2023 Literaire Kring Goirle.

Nummer 128
ISSN 1381 – 5423
Editie november 2023

Inhoud

Bij Leydraden 128	7
Ben Loonen Raoul de Jong was op 19 mei 2023 bij de LKG.....	8
Ben Loonen Jutta Chorus opende het nieuwe seizoen, op 8 september 2023	11
Joost Minnaard ‘Een Brabantse Amsterdammer, maar ik kom van Gôol’	13
Kees Weltevrede ... een grote hartstocht	18
Ineke Broecks Ontmoeting tijdens een concert..... In ‘De Schaapskooi’ te Schijndel.....	21 21
Kees Joosten Stille dinsdag.....	22
Ben Loonen Dennyk (5)	24
Norbert de Vries Taalijverige naspeuringen omtrent van alles en nog wat (6)	29
Berti Oprins Peter Zantingh <i>Tussentijds</i> (2022)	32
Joannes Maas W.G. Sebald <i>Austerlitz</i>	34
Romain John van de Maele Een gedicht belicht (5): Oświęcim van Jozef Deleu	40

Kees Weltevrede

Een leegte vol gelijkvormigheid.....47

Kees Hermis

Haikurismen51

Kees Hermis

Gedichten54

Monica Boschman

Gedichten58

Speelse Muze61

BBB: Boeken van Ben en Berti65

Peper & Zoutjes.....70

Bio- en Bibliografische gegevens Leydraden 12873

Mededelingen75

Joost Minnaard

Persberichten.....78

Bij Leydraden 128

Het heeft wat langer geduurd voordat u weer het ons vertrouwde Leydraden ontvangt. De reden is een verschuiving van de verschijningsdatum van september naar november. Deze verandering zet zich voort in 2024. Dan zal Leydraden 129 als Lentenummer verschijnen in maart, Leydraden 130 als Zomernummer in juli en Leydraden 131 als Herfstnummer in november.

Graag uw aandacht voor het volgende. De redactie worstelt met erg lange teksten. We vragen onze auteurs zich te beperken tot ongeveer 1500 woorden. Soms is opsplitsing van een lange tekst in twee delen een optie; in drie delen is niet wenselijk gezien het grote tijdsverloop. We rekenen op uw begrip.

En dan nu over naar Leydraden 128.

Ook nu heeft de redactie veel interessante bijdragen ontvangen. Allereerst de verslagen van de Literaire Avonden en de Persberichten over beide auteurs. Verder een keur aan literaire teksten, recensies, de Peper & Zoutjes, tips voor boeken. Ook de poëzie ontbreekt natuurlijk niet.

Dank aan allen die een bijdrage geleverd hebben aan Leydraden 128.

Veel leesplezier!

De redactie van Leydraden.

De deadline voor Leydraden 129 is 1 februari 2024.

Raoul de Jong was op 19 mei 2023 bij de LKG

Overcompensatie, contra-arrogantie, de aanval is de beste verdediging. Deze dingen dacht ik al snel toen Raoul antwoord gaf op de startvraag van Joost of ie al eens eerder in Goirle was geweest en hoe het toch kwam dat hij in Goirle nog onbekend was. Deze bright young man (Rotterdam 1984), schrijver van *Jaguarman* en zelf ook een jaguar, zette meteen zijn scherpe klauwen in het witte vlees van Joost. Ha, Goirle! Waarom zou hij in hemelsnaam ooit in Goirle zijn geweest? Wat, hij onbekend? Dat moest dan wel aan de Goirlenaren liggen, want overal elders is Raoul de Jong wereldberoemd. In Parijs ligt de vertaling van *Jaguarman* in grote stapels bij de boekhandel. In *Le Monde* is hij besproken. Die krant ken je toch wel, vroeg hij aan die arme Joost. Joost liet het zonder verpinken passeren, hij is zelf te veel leeuw om zich te laten verscheuren door een jaguar. Maar hij kan beter niet meer vragen of de auteur al eens in Goirle is geweest. Pieter Waterdrinker deed het ook. Hij in Goirle? Welnee! Belachelijk. Waarom zou een zichzelf respecterende schrijver naar Goirle afreizen, behalve dat zijn literaire agent hem derwaarts stuurt omdat er kennelijk een Kring is die bereid is 800 euro te fourneren, het gaat per slot om de pegels. In zaaltje 1016 zaten zo'n 45 mensen, Raoul is een opkomst van 300 mensen gewend, zo liet hij ons weten.

Joost Minnaard in gesprek met Raoul de Jong.

(Foto: Ben Loonen)

De hyperactieve, uiterst welbespraakte en goed formulerende De Jong heeft alle uiterlijke kenmerken van een Surinamer: donkere huid en kroeshaar, de genen van zijn afwezige vader. In Nederland is hij als zodanig gemarkeerd. Maar in Suriname? Innerlijk is hij een Nederlander, met de zwakkere genen van zijn witte moeder en een opvoeding in Rotterdam. In Suriname zien ze van een kilometer afstand dat hij Nederlander is. Hij had het aan de taxichauffeur gevraagd: hoe zie je dat dan? Aan de manier waarop je je kleedt, de manier waarop je loopt, de manier waarop je spreekt, ja zelfs aan de haardracht ... alles zegt de Surinamer: Nederlander! Zoals elke Nederlander kleedt Raoul zich casual, slordig, afgetrapte sneakers. Een Surinamer kleedt zich zorgvuldig, maatpak en stropdas, brogues aan de voeten. Een Nederlander loopt alsof hij een doel heeft: hij gaat daar recht op af, met een stevige, zekere pas. Een Surinamer voert een dans uit met de elementen. Het spreken van de Nederlander is zoals van een Duitser: snauwend, kortaf, Befehl ist Befehl. Een Surinamer kreunt wat voor zich uit, zijn ja is noncomittal, zijn nee is omfloerst. Het kroeshaar van Raoul triggert in Suriname spotlust: ga naar de kapper, koop een kam. Hij las een stukje voor waarin hij dit alles beschrijft, hij had al lezende er kennelijk nog steeds plezier in.

Is het einde van de roman niet wat moralistisch, wilde Joost weten. Daar gingen de klauwen weer: nou en!? Als het al moralistisch is, wat is daar dan tegen? Nou niks, vond Joost – schrijvers willen vooral niet moralistisch zijn, maar van hem mocht het, hij vond het zelfs wel leuk. De nagels werden ingetrokken. Het was Joost opgevallen dat de naam Peerke Donders niet genoemd werd, terwijl Raoul het uitvoerig heeft over de houten kathedraal van Paramaribo waar je struikelt over ons Peerke. Grrrr, daar kwamen de klauwen weer. Nee, Raoul vond het niet zijn taak om over Peerke Donders te schrijven, die krijgt al aandacht genoeg, het is mijn boek. Hier insisterde Joost wat langer: was Peerke niet ook een held, die zijn leven toch aan de melaatsen had besteed? Maar Peerke was duidelijk not Raouls cup of tea, en ik begon me een beetje te ergeren aan deze jaguar. Verder deed hij alle moeite om zich aaibaar te tonen. Hij wilde ons niet opzadelen met ‘wit huiswerk’, vond dat we gewoon plezier moesten hebben in het lezen van zijn boeken. Zijn boek was een cadeautje, we moesten blij zijn dat hij het geschreven had en dat wij het mochten en konden kopen (zo niet lezers in Suriname die er een maandsalaris voor moeten neerleggen). Het ging ook niet over discriminatie, slavernijverleden, schuld en schaamte die de correcte witte lezer tot zich moet nemen (mijn invulling van de verder niet toegelichte term wit huiswerk). Nee,

Raoul is radicaal universalistisch: we zijn allemaal mensen, punt. We hebben allemaal – in zoverre we overlevende zijn – heilige geesten. Het is niet wij – zij, het is niet de natuur die wij moeten redden. De natuur redt zichzelf wel, maar de mens helpt zichzelf om zeep door de wijze waarop hij met de natuur omgaat. Tis maar dat je het weet.

Raoul was voor mij onbekend gebleven, ondanks columns in *NRC* en *Trouw* (en *Parool*, maar die krant lees ik niet). Ondanks pakkende titels als: *Stinknegers* (2005), *Het leven is verschrikkelijk* (2005), *It's Amaazing* (2006), *Miraculoso* (2008), *De grootsheid van het al* (2013), *Dagboek van een puber* (2018), het genoemde *Jaguarman* (2020) en ten slotte *Boto Banja* (Boekenweekessay 2023). Zelfs Joost moest bekennen alleen de laatste twee titels gelezen te hebben. Ik raakte wel nieuwsgierig: het zou zo maar kunnen dat ik *Jaguarman* ga lezen én het boekenweekessay. Dat is toch een mooi effect van zo'n avond, daarvoor is het toch de moeite om vanuit Rotterdam naar Tilburg te sporen en dan de wildernis van Goirle in te trekken.

Jutta Chorus opende het nieuwe seizoen, op 8 september 2023

Buiten was het bloedheet, maar in de kapel was het lekker koel. Zoals bij sneeuw en glibber penningmeester Thea zich bang afvraagt: komt er wel iemand, zo was het ook nu bij de extreem hoge temperatuur in september. Maar Joost stelde opgelucht vast dat we een trouw publiek hebben: ijs en weder en de literatuur dienende. Jutta Chorus (Leiden, 17 januari 1967) was onze gast. Anders dan voor Raoul de Jong en Pieter Waterdrinker was het voor haar géén corvee om naar Goirle te reizen, want ze had journalistiek gestudeerd bij Fontys in Tilburg, na eerst een paar jaar Nederlands en Geschiedenis aan het Moller-instituut, waar ze nog een leerling was van onze eigen Joost.

Joost Minnaard in gesprek met Jutta Chorus

(Foto: Ben Loonen)

Jutta Chorus kende (en waardeerde) ik van haar journalistieke en columnistische stukken in de *NRC*. Haar boeken over Pim Fortuin, Rita Kok, Theo van Gogh, Beatrix (geen volledige opsomming) liet ik ongelezen, een mens kan niet alles lezen. Joost had het wel even over die boeken, maar het leeuwendeel van de aandacht ging uit naar haar laatste boek: *Alma's dochters, vijf vrouwen in de schaduw* (2022). Lees hierover in de vooraankondiging Leydraden 127 blz. 74.

Goed, de vijf vrouwen kregen een naam Alma, Elly I, Elly II, Sylvia, Lily; ze werden uit de schaduw gehaald als ongelooflijk energieke vrouwen, die leefden met gusto, die veel plezier hadden ondanks de ellende die in elk leven in ruime mate werd

toebedeeld. Ik moest bij mezelf denken aan die één op de vier werknemers tussen 25 en 34 jaar met burn-out klachten, vooral onder vrouwen (NRC 6 september 2023). Jutta had het geluk van een Sjaalman: een koffertje van haar grootmoeder met brieven van haar voormoeders die haar belangrijkste bron zouden worden (naast Delpher om alles te verifiëren). Toen ze van haar oma het koffertje mocht zoeken, vinden en meenemen, had haar oma (92) opgemerkt: “Nu zullen we weten of ze ons iets te vertellen hebben.” Jutta zegt van dat geluk: je hebt één iemand in elke generatie nodig die besluit om die ouwe troep te bewaren. Zo zei ze het niet precies, maar daar komt het wel op neer. Ouwe troep, en opeens is het een goudmijn in de handen van een goede schrijfster.

Toch was ik een beetje aan het indutten, tot het moment dat het scandalus werd en er opeens namen naar buiten tuimelden als Fons Rademakers, Hugo Claus, Frederico Fellini, Rosita Steenbreek en of all people mr. G.B.J. Hiltermann (1914 – 2000). Kijk op *Wikipedia* om te zien wat voor heerschappij dit was. Maar bijna iedereen in de kapel herinnert zich mr. GBJ. Zijn of haar wereldbeeld is waarschijnlijk goeddeels gevormd door deze keurig sprekende heer van stand. Hij lunchte met Luns en was op zijn gemak met de grote politieke leiders van de Atlantische wereld. Dat was nog eens iemand, iemand die sprak met gezag. Kom daar eens om met die clowns van tegenwoordig. Maar Jutta wist wat dieper te graven en ontdekte dat hij achter de Bühne een schoft was, een schuinsmarcheerder, iemand met nogal wat grensoverschrijdend gedrag zoals we dat nu zeggen. Joost merkte op dat hij in het boek het 6^e personage vormt. Die Lily dook in bed met Fellini (wist Rosita daarvan? Nee!), en haar 15-jarige dochter vond het bed van haar wettige man. Enfin, allemaal Seitensprungen.

Tenslotte vroeg Joost of er een familieroman zit aan te komen van Jutta's voormoeders. We hebben het dan over de familie Menken, een familie afkomstig uit Hazerswoude, veehouders, koeienboeren, maar vooral ondernemers in food. Menken melk, ‘met melk meer mans’ (1955, Nederlands Zuivelbureau). Jutta sloot het niet uit. Haar moeder heeft ook een dagboek bijgehouden en het is nog niet bij het oud papier gezet. Me lijkt dat Jutta die ene in een generatie is die dit voorkomt. Wie wat bewaart die heeft wat, wie schrijft die blijft, met melk meer mans ... en vrouws, moeten we eraan toevoegen, hoewel volgens de nieuwe orthodoxie het beter is geen melk meer te drinken.

‘Een Brabantse Amsterdammer, maar ik kom van Gôol’¹

Mai Spijkers, de man, de uitgever en het boek

(Mai Spijkers)

Uitgeverij *Prometheus* is gevestigd op de Herengracht in Amsterdam, in een prachtig pand met een rijke historie, die door de historicus Luuc Kooijmans is beschreven in *Prometheus Herengracht 48* (2017). “Wist je dat alle koop- en verkoopcontracten van dit gebouw verplicht worden bewaard in een kluis in dit gebouw? Ik voel me bevoorrecht als eigenaar van deze plek waar de uitgeverij haar domicilie heeft gevonden.” Aan het woord: Mai Spijkers, misschien wel de meest bekende uitgever in Nederland. We hebben een afspraak voor een interview over wie hij is en of hij nog een band heeft met ‘het Tilburgse’, in het bijzonder met Goirle alwaar hij in 1955 werd geboren. Hij bracht zijn jeugd jaren door in Goirle

en Hilvarenbeek, volgde de middelbare schoolopleiding op het St. Odulphus lyceum in Tilburg en hij vertrok daarna naar Amsterdam om te gaan studeren. Tijdens en na zijn studie leerde hij de wereld van de uitgeverij kennen.

Je moet niet denken dat het leven leuk is

Over zijn jeugd en het gezin waaruit hij afkomstig is, heeft Mai zelf indertijd een mooi, liefdevol boekje geschreven, met bijdragen van zijn zus Diny en zijn broers: *Het spant hier als een oordeel* (2006). Het idee voor het boekje deed hij op bij *Asbestemming. Een requiem* (1994) van A. F. Th. van der Heijden. De armoede was troef in het katholieke arbeidersgezin – “Er werd als het ware doorgegeven dat het leven niet leuk is en dat je in het zweet des aanschijns je brood zult moeten verdienen - met acht kinderen.” Toch beschouwt hij die Goirlese jaren – vergeet ook niet, het was een grensdorp, waar in die jaren gesmokkeld werd, en hier en daar activiteiten plaatsvonden die tegen de criminaliteit aan hingen – uiteindelijk als heel vormend voor hem en zijn broers en zussen, hoewel er ook jaren zijn geweest waarin hij zich ertegen afzette. “Beide ouders, mensen die niet door school en opleiding maar door het leven zelf wijsheid opbouwden en aan ons [de kinderen]

¹ Eerder verschenen in *Til + Lit. Tilburg, vol van boeken*. Een uitgave van de Stichting Cools ter gelegenheid van de 25e editie van de Tilburgse boekenmarkt ‘Boeken rond het paleis’ op 27 augustus 2023.

meegaven” - zoals verwoord door één van zijn broers. Met liefde, compassie en respect vertelt Mai over zijn ouders. Zijn moeder hield de kinderen voor: “We behoren dan wel tot de armsten van de armen, maar we zijn er niet minder om.” Ze overleed toen de kinderen nog jong waren. Voordat hij naar school ging was hij die dag nog even bij zijn moeder wezen kijken. “Maike, ik ga naar de hemel. Zul je goed voor me bidden?” - waren haar laatste woorden tot hem. Over zijn vader, op de sterfdag van zijn moeder, vertelt hij het volgende. Toen zijn vader van zijn werk werd geroepen en thuis aangekomen de zwarte fiets van de pastoor zag staan riep hij: “Jou hebben we niet nodig. We moeten een dokter hebben.” Ja, Pa had nu eenmaal de pest aan de clerus. Dit in tegenstelling tot zijn moeder die toch een speciale band had met de pastoor. Mai Spijkers, zelf op latere leeftijd vader geworden, vertelde eens aan zijn vader dat hij het best zwaar vond met twee kinderen en alle andere activiteiten, waarop zijn vader de onvergetelijke woorden sprak: “Toen ik zo oud was als gij [40 jaar], had ik er acht waarvan vijf onder de vijf.” In onvervalst Góols dialect herhaalt Mai lachend die woorden. Thuis kwamen de kinderen niet in aanraking met boeken. Mai kreeg zijn eerste boek op school [de toenmalige Thomasschool, een katholieke jongensschool gevestigd waar nu het Cultureel Centrum Jan van Besouw is] van een frater, met daarin het verhaal van de heilige Christoforus, dat hij mee naar huis mocht nemen. Alle klassen hadden in die tijd een boekenkastje achter in het klaslokaal. Al die boeken – eindeloze reeksen heiligenlevens en meer van die katholieke boeken - verslond hij. Een boek met spreekwoorden bracht hem er toe spreekwoorden te gaan verzamelen. Zijn vader kwam eens thuis met het volgende spreekwoord: ‘Neem met de roos de doorn aan, opdat u met de doorn, de roos niet zal ontgaan.’ “Ik moet er nogal eens aan denken. Alles gaat nu eenmaal niet vanzelf en heeft dikwijls twee kanten.” Op de middelbare school raakte hij bevriend met een zoon van Jan Naaijkens uit Hilvarenbeek. Jan Naaijkens was destijds recensent cultuur voor het toenmalige *Nieuwsblad van het Zuiden*. In dat milieu kwam hij in aanraking met kunst, boeken, theater, ballet. Er ging een wereld voor hem open. “Het heeft me in de breedte gevormd. Een totaal andere wereld dan welke ik gewend was in Goirle, waar ik veelal alleen zwierf in het bos, langs de Ley (‘ut Laai’), visjes vangen en ook in zekere zin werd aangetrokken door de slechte kanten van het dorp. Het Mill Hill College was er in die tijd nog niet. Hilvarenbeek was veel meer een boerengemeenschap en daar woonden mensen die bij de toenmalige Hogeschool of de ziekenhuizen werkten. In het gezin van Jan Naaijkens zoog ik de cultuur op.” Terugkijkend op de tijd op het Odulphus en Hilvarenbeek, zo

geeft Mai aan, heeft hij geweldig veel opgestoken, en ook nog eens goed onderwijs gehad, hetgeen je pas achteraf beseft. “En dat geldt voor een heleboel generatiegenoten die onder min of meer dezelfde omstandigheden waren opgegroeid. De samenleving begon te veranderen.” In de late zestiger jaren begon hij, als zo vele anderen, zich tegen de gevestigde orde af te zetten. Jongeren kwamen in Goirle bij elkaar in het zgn. *Magies Sentrum*. “Ergens in een afbraakpand, we plakten allerlei dingen aan de wand, en zetten ons tegen van alles en nog wat af. De tijd van de generatieconflicten.”

Cultuurkatholiek in Amsterdam

Uiteindelijk was hij klaar met Tilburg en omgeving en vertrok hij naar Amsterdam om daar Geschiedenis te gaan studeren. “Nee, geen Nederlands. Arrogant als wij gymnasiasten waren, had ik toch een beetje het idee die literatuur te zullen leren kennen in mijn eigen, vrije tijd. En ja, Nederlands, dat spraken we toch al, zo dachten we toen” - geeft hij lachend aan. Amsterdam was niet zo’n typische studentenstad als Nijmegen of Utrecht waar de meesten uit Noord-Brabant naar toe gingen om te studeren - vooral Nijmegen- en zo veel colleges werden er in die tijd niet gegeven. “Ik heb er echt wel met mijn ziel onder de arm gelopen. En dus zocht ik naar een baantje.” Zo kwam hij terecht bij een uitgeverij als redacteur en werd hij uiteindelijk na jaren waarin het nodige gebeurde in die wereld van het uitgeven van boeken, de uitgever die hij is geworden. Het regelen om het boek heen vond hij toch leuker dan als redacteur boeken te beoordelen. En daarbij trok het ondernemen hem ook aan. Uiteindelijk een zelfstandige uitgever, hier en daar controversieel genoemd – zo benaderde hij auteurs die bij een andere uitgever zaten - maar tegelijkertijd wordt hij getypeerd als een zeer betrokken en bevlogen uitgever van een breed fonds aan boeken. Literatuur, geschiedenis, politiek en meer. “Ik ging er helemaal in op, wilde me per se zelf bewijzen. Ik was een streber, die ook nog eens moeilijk bazen boven zich kon velen. Moest ik dan anderen vertellen hoe zij het moesten doen? Dus, dan moet je het zelf maar gaan doen.” Hij verwierf bekendheid met *De wetten* (1991), het debuut van Conny Palmen. *De naam van de roos* (1980) van Umberto Eco was ook een groot succes en *Vijftig tinten grijs* (2012) kaapte hij weg voordat anderen er mee aan de haal zouden gaan. De uitgever Mai Spijkers: koopman, mecenas en gokker. Allemaal waar, zo beaamt hij, maar hij voegt er aan toe dat het uitgeven toch vooral ook een die-

nend vak is. Hij verwijst naar de Bijbelse uitspraak, van Jezus: 'In het huis mijns Vaders zijn vele woningen [...] (Johannes 14: 2-3)'. "De katholieke woning, die van de cultuur, de veelzijdigheid die het heeft, draag ik nog altijd in me. Je zou mij een cultuurkatholiek kunnen noemen. In die zin ben ik dan ook een katholieke uitgever van een heel breed fonds aan boeken. Ik ben ook nog eens een optimist, boeken zullen altijd een conversatiemiddel blijven en ik ben helemaal niet bang dat het boek verdwijnt. Sinds de uitvinding van de boekdrukkunst verkeert het boek eigenlijk permanent in een crisis. Umberto Eco heeft wel eens gezegd: "De uitvinding van de lift heeft er toch ook niet voor gezorgd dat ze de trap geheel en al hebben afgeschaft. Het boek heeft ook nog eens iets ambachtelijks. Je wilt toch graag iets moois in handen hebben." Voelt hij zich behalve cultuurkatholiek ook nog een Brabander? "Ik was als Brabander een beetje een buitenstaander in die Amsterdamse uitgeverswereld. Had en heb nog steeds iets van dat vrije in me van Brabanders, de houding van we zullen wel eens zien wat het gaat worden. We laten ons niet zo maar wat zeggen. We voelen ons niet minder dan anderen. "Na al die jaren dan toch een Amsterdammer geworden?" "Ja, een Brabantse Amsterdammer." We schieten beiden in de lach vanwege de associatie met de *Spaanse Brabander* van Bredero, uit de tijd van de Gouden Eeuw.

Een balans

Wat heeft hij nog met het Tilburg van vandaag de dag en omgeving? "Ik kom er eigenlijk nooit meer. Maar ik moet je zeggen, onlangs was ik in Tilburg en ik was verrast: de stad is zo mooi geworden, er gaat een dynamiek van uit. Als ik dat vergelijk met het Tilburg dat ik in de zeventiger jaren verliet, dat was toen niet om aan te zien, een platte stad, de textielindustrie lag op zijn gat, overal gaten." Hij refereert aan de Tilburgse burgemeester die de bijnaam van 'Kees de Sloper' verwierf. "En de taal zo plat. Vandaag de dag een heel andere stad, opgepimpt als het ware. Het Goirle uit mijn jeugd zoals ik het heb meegemaakt en beleefd, dat bestaat niet meer." Het roept bij hem een 'dubbel gevoel' op. "Op de een of andere manier heb je toch een complexe verhouding met waar je vandaan komt. Vroeger ging je weg juist omdat je met dat verleden klaar was. Je ging iets nieuws doen, op geheel andere wijze. Ouder geworden kijk ik daar nu toch anders tegen aan. Je maakt als het ware een soort van balans op van je leven. Ik ben niet iemand die het verleden wegpoetst. Enerzijds is het jammer dat mijn verleden er niet meer is,

anderzijds is het ook goed zo.”

Ten slotte

Mai laat me tot slot nog wat ruimten in het pand zien, met aan een wand de foto's van de auteurs van *Prometheus*, waarna ik weer naar Tilburg vertrek. In *Prometheus Herengracht 48* dat Mai me heeft meegegeven, lees ik het volgende in Mais slotwoord in dat boekje: 'Dat [de *frontier*-mentaliteit van de kooplui van de Amsterdamse grachtenpanden] kenmerkt voor mij ook *Prometheus*, en die houding raken wij hopelijk nooit meer kwijt'. Valt er iets van die mentaliteit ook in Tilburg en Goirle waar te nemen? En blijft het mede een impuls geven aan veranderingen en vernieuwingen met behoud van het mooie en het goede? De tijd zal het leren.

**...een grote hartstocht...
zeven brieven aan Rinus Verhoeven
tijdens zijn wereldreis op de fiets van Wijk en Aalburg naar Singapore
in het jaar 2001**

3. Deel 2

Riel, juli 2001

Beste Rinus,

Eindelijk weet ik precies de toedracht van je spectaculaire val met fiets-en-aan-hanger. Zojuist vernomen. Je wilde bij Gras de zee zien, raakte in een vliegende schaarbeweging en stortte heldhaftig ter aarde. Je bent er nog goed afgekomen makker, geen botbreuken, dwarslaesie of bovenarm-uit-de-kom. Gewoon wat kneuzingen. Nu, daar doet een Verhoeven niet moeilijk over, die is de halve wereld al doorgetrokken voordat hij aan deze escapade begon, en dan ga je niet zitten zeuren of kniezen bij het eerste het beste kwetsuur. Dan hou je gewoon een week je gemak, praat wat met toevallige passanten, voelt of je zadel nog goed zit, kijkt eens links, kijkt eens rechts en stapt weer op: de verte zuigt als een ebberende zee.

Maar, de waarheid blijft: het is niet handig om al fietsend, met een noodgang van 50 km of meer, bergafwaarts, achterom naar de zee te kijken. Dat had ik, als aquafiel en oud-varensgezel, je wel kunnen melden. Of je had de Bijbel kunnen raadplegen (die heb je toch bij de hand...), waar de vrouw van Lot ook zo noodlottig aan haar einde kwam, niet achteromkijkend naar water, doch naar vuur, maar dat is hetzelfde, ongeveer.... Hoe kwam je er zo bij vreemde vriend, om naar de zee om te zien? Je weet toch dat het water in het Zeeuwse *Jantje Pik* genoemd wordt en je weet toch dat water maar één doel heeft, nl. dat het je op onmerkbaar sluwe wijze geestelijk en/of lichamelijk in zijn armen sluit om je te verzwelgen, juist als je er in de ban van raakt? Elke liefdesverklaring met het water loopt voor de mens fataal af, neem dat van mij aan. Je weet toch hoe het de poëet Hendrik Marsman vergaan is met zijn fascinatie? 'De zon en de zee springen bliksemend open: waaiers van vuur en zij...' Juist. Hij is tenslotte getorpedeerd in de Noordzee of Het Kanaal omdat hij wilde vluchten voor Germaans geweld, in 1940 of daaromtrent, en niemand heeft daar zo mooi en diep over geschreven als die andere poëet Gerrit Achterberg.

*'Misschien dat eens de parelvisser van Bizet hem vinden,
Zoals hij neerligt op de bodem van den Oceaen
Met centenaren water boven zich. Hij ziet de boten gaan
Van Duitsland, Engeland, Amerika en Insulinde
Binnen zijn ogen als het ware; tot het jongst gericht.*

*Dan zullen wij hem op de waterheuvelen zien staan,
Zeggend tegen de hoogste sterren dood's diepzeegedicht.'*

Het is dus beter vriend, om niet om te zien naar het water. Misschien is het zelfs beter helemaal niet om te zien, nooit en nergens, noch op de fiets, noch barrevoets, maar dat betwijfel ik toch, want met het historisch besef van de Nederlander is het al jaren zo armzalig gesteld. Omzien wel dus, en zelfs 'in verwondering', maar omzien naar water... Nee. Doe zulke domme dingen niet meer, Rinus Odysseus Verhoeven. Je weet toch dat Ithaka vóór je ligt en nergens anders. Of had je liever dat ik je een paar oogkleppen deed toekomen, die je op je reis zullen beletten óm te zien?

Wij moeten voort, wereldfietser, de ruimte van het volle leven in, jij naar jouw horizon, ik naar de mijne, al maar voort, de verten in, en het einde is nog niet in zicht, want achter elke horizon komt een nieuwe, nog schoner, nog weidser. Geniet ervan, Odysseus, we zijn nog jong, tenminste jij, dit is je kans, grijp hem. Maar bedenk daarbij wel: we hebben 'en route' een missie. Gij in uw klein hoekske en ik in het mijn. Want Marinus Adrianus, je gaat toch niet alleen den vreemde in om te halen, je gaat toch ook om te brengen...? Je hebt toch wel iets in je mars? En je brengt ze daar toch geen stenen voor brood? Of westerse onzin artikelen? En ook geen fopperijen als knikkers en spiegeltjes? Zeg mij dan ooit, als ik je weerzie in deze grijze contreien vriend, wat je die luitjes in die verre oorden hebt gebracht behalve een prestigieuze fietsmobiel waaraan zij zich vergapen, behalve dromen die nooit werkelijkheid worden, behalve woorden, behalve een groet ten afscheid... Het is heel wat om flink-voor-het-vaderland-weg de wereld in te fietsen, 'een hartstocht moet je volgen', jawel, maar heb je ook iets uit te dragen, heb je een boodschap voor ze, die autoctonen, en waren ze er blij mee, en hadden ze er wat aan voor hun verdere leven, Paulus uit Wijk en Aalburg? Zullen ze tegen hun kinderen en kleinkinderen zeggen: we hebben een mens ontmoet, een ziener, een profeet, en hij redde ons, hij bracht ons meer dan visioenen? Want Vriend, je bent toch niet alleen een luchtfietser, maar ook een Hemelbestormer? Mooie stukjes schrijven in regionale couranten, en unterwegs schöne Gedanken koesteren, en nieuwe horizonten ontdekken, en jezelve kastijden, en tegenslagen doorstaan, en het leven in zijn volle omvang omarmen, en op de fluit spelen... daarvoor alleen zijn wij toch niet op aard makker. Of wel soms?

Maar ik hoor je al zeggen: die Kees, zit mij onder de uitgebloeide rododendron

te becommentariëren en kwansuis te fulmineren tegen armoede en onrecht, een hapje & een sapje onder handbereik, en een fluitende vogel op poëzieafstand. Ach Rinus, inderdaad, het is mooi praten op de cadans van luxe en welvaart over een boodschap voor nooddruftigen. Ik stop er dus maar mee. Tot zover voorlopig: het ga je goed, vriend. Adieu en levet scone.

Ontmoeting tijdens een concert

Terwijl mijn leven zich met razende vaart had voortgespoed langs een duister, onherleidbaar parcours, had mevrouw altijd de witte villa, een van de villa's die de drukke Bosscheweg flankeren, bewoond en altijd was ik onwetend geweest omtrent haar wellicht eveneens heilloze en desastreuze leven dat zij nog altijd, alleen in het grote huis met de vele kamers, voortzette.

In de 'Opstapbus' die ons vervoerde, nodigde mijn ogenschijnlijk norse en weinig toeschietelijke houding haar niet uit tot zelfs de minste toenadering, maar tijdens het concert waartoe we waren uitgenodigd, kwamen we onverwacht te spreken over de klassieke muziek die ons ondanks alles zoveel meer kan bekoren en inspireren, dan de in de theaterzaal uitgevoerde werken waarop we getrakteerd werden. In onze verre, voorbijje jeugd waren onze idolen en favorieten andere componisten geweest die zo geheel anders waren dan hetgeen in de flauwe, lusteloze en apathische klanken van het huidige concert tot uiting kwam; wij hadden een voorkeur voor Schumann, Mozart en Beethoven die ons zoveel meer inspireerden en aanspraken.

In 'De Schaapskooi' te Schijndel

Op een regenachtige dag in april 2023 zijn we met de 'Opstapbus' dwars door ons Brabantse land naar Schijndel gereisd. Daar troffen we, omringd door grasgroene weiden die tot aan de horizon reiken, de gebouwen van 'De Schaapskooi' aan; de eigenlijke stal waarin de dieren zijn ondergebracht en bijgebouwen waarin kippen zijn gehuisvest. En een mooie loods waarin de vele vrijwilligers uit het dorp samenkomen. De stal is overhuifd door een houten dak van tweehonderd jaar oud. Op het zachte stro treffen we daar de dieren aan; de wonderlijke dieren met de volumineuze, wollige vacht, gedragen door de ranke benen waaruit de indrukwekkende koppen met de flaporen en de bruine, zachte ogen naar voren steken. Zulke dieren heb ik nog nooit van zo nabij aanschouwd. Ze begroeten me met een luidkeels en wellicht enthousiast dan wel klagelijk 'Bèèèh'!

De 'moederlijke' schapen worden omringd door de lammetjes die zich neergevlijd hebben op het zachte stro dat de bodem van de stal bedekt. Zo was het in april 2023 in Schijndel.....

Stille dinsdag

Vloeken is al zo oud als dat er mensen bestaan. De Egyptenaren, Grieken, de Romeinen deden het, evenals de Kelten. Ieder kon in zijn eigen taal vloeken of onheilsbezwerings uitspreken. Vloeken heeft een cultuurbepaalde reactie op woede of op pijn. Vóór de ontkerkelijking werd door het volk bij het vloeken God, Maria of Jezus erbij gehaald, tot ergernis van pastoor of dominee want die vonden het godslastering. In de zwaar Christelijke omgeving of door mensen die gestudeerd hadden, riep men ‘jasses, donders of potverdrie’, of als God niet keek ‘nondedju’. Vloeken of verwensingen gingen ook vaak gepaard met het toewensen van de meest enge ziektes zoals: krijg toch de tering, tyfuslijer. Die ‘traditie’ komt waarschijnlijk van het Jiddisch waaruit we veel woorden en ook vloeken over ziektes hebben overgenomen. Steeds minder mensen zijn kerkelijk en dat zie je duidelijk terug in het vloekgedrag. Tegenwoordig vliegen woorden als kut, kloothommel, stoephoer en achterlijke gladiool je om de oren, aangevuld met Amerikaanse termen als shit en fuck.

Zelf heb ik al op jonge leeftijd kennis gemaakt met het vloeken. Zowel mijn oudere broers en één van mijn zussen konden stevig uit de hoek komen wat vloeken betreft. De andere zus kwam op een kweekschool terecht, geleid door nonnen, en leerde daar het vloeken snel af. Mijn moeder was heilig, daar kwam geen onvertoegen woord uit. Maar mijn vader was jachtopziener en die kon vloeken als de beste. Door de week kwam er bij ons thuis veel volk over de vloer. De melkboer, de bakker, de groenteman, de bladenman, het klompenmenneke en een hele rits jachtopzieners, boswachters, commiezen, jagers en de vliegende brigade. Begin zestiger jaren liepen er in onze bossen stropers en smokkelaars rond. We woonden vlak tegen de Belgische grens en daar werd destijds hevig gesmokkeld, vandaar die commiezen. De jachtopzieners en boswachters en de vliegende brigade spraken onder elkaar over de stropers en hoe ze die het gemakkelijkst konden pakken. Maar er was één stroper die ze maar niet konden grijpen. Het was den Doolaard, die kon harder lopen dan zij konden fietsen. Daar ging het vaak over en dat ging gepaard met hevige verwensingen. De ene godver na de andere. Er was ook altijd een Belgische jachtopziener die het sappige ‘miljaar de dieu’ erin gooide. Mijn moeder vermaande ze dan dat ze zich een beetje in moesten houden omdat er kleine kinderen bij waren.

Later op de LTS bleef het vloeken standhouden of beter gezegd; het werd genormaliseerd. Ook als onderhoudsmonteur werd God er weer bijgehaald als de ene

gaspijp niet in de andere paste. In mijn job als vertegenwoordiger, wanneer een deal te lange leste niet doorging, kon mij als ik bij de klant weg was, een hevige godver...ontschieten. Tijdens mijn reizen vloekte ik lekker mee in alle talen zoals, merde in het Frans, caralho in het Portugees, baka yaro in het Japans of asshole in het Amerikaans.

Nu heeft mijn huidige vriendin sinds kort een stille dinsdag ingevoerd. Dat was niet alleen voor het vloeken, maar meer voor de geluiden die ik maak bij het bukken of het gaan zitten of opstaan. Het knort, rommelt en rochelt binnen in mij. Dat komt deels door de COPD waaraan ik lijd. En net als mijn vader zaliger kreun en zucht ik als ik in beweging kom. Ik moet eerlijk toegeven dat het een beetje een gewoonte is geworden. Het is er langzaam ingeslopen na mijn vijftigste levensjaar. Mijn vader zei vroeger al tegen mij: "Jongen pas na je vijftigste ga je van alles mankeren." En dat klopte dan ook echt. Op mijn vijftigste verjaardag begon het al met een jichtaanval. Na mijn vijftigste levensjaar werd ik diabeet en kreeg de daaruit voortvloeiende ziekte neuropathie. Jicht, COPD en nierfalen kwam daar nog eens bij. Maar ze heeft gelijk, het zuchten en andere geluiden maken is een beetje overdreven, voeg daarbij af en toe een vloek en het is nooit stil bij ons thuis. Dus vandaar een stille dinsdag ingesteld. Daar hou ik rekening mee. Op de eerste dinsdagochtend dat ik beloofde om die dag niet te vloeken of te zuchten en kreunen was ik alvast naar beneden gegaan terwijl zij nog even bleef liggen, dacht ik. Die morgen moest ik al vroeg naar de fysio. Deed de deur van onze schuur open, probeerde de fiets los te wrikken van het stuur van de fiets van mijn vrouw. Een zachte nondesakkededju ontglipte me. Dacht nog dat ze dat toch niet gehoord kon hebben. Toen mijn fiets dan eindelijk buiten stond hoorde ik iemand op het keukenraam kloppen. Ik keek om en zag mijn vrouw met haar vinger op haar lippen en tegelijk nee schudden, ze heeft blijkbaar perfecte oren. Gesnapt! Maar voor de rest van de dag kon ik me goed inhouden. Maar, nu kwam ze laatst met het voorstel om ook de stille woensdag in te voeren. Je geeft ze een vinger en voor je het weet is je hand weg. Het moet niet te gek worden uiteraard!

Dennyk (5)

Oekraïens dagboek (5)

24 augustus 2023. Op deze dag stel ik mijn Dennyk (niet langer het Russische Dnevnik) samen uit de aantekeningen die ik maakte sinds de vorige keer. De oorlog in Oekraïne is nu anderhalf jaar bezig, en er is geen zicht op een einde. Alle waarnemers denken dat het nog lang kan duren. Poetin heeft alle tijd en alle middelen; hij gaat onverdroten door met het bombarderen van Oekraïense steden en dorpen totdat alles kapot is. Het grote nieuws gisteravond was de crash van het privéjet van Prigozjin; naar alle waarschijnlijkheid zat hij daarin en is hij om het leven gekomen, samen met 9 andere inzittenden. Zijn einde is precies twee maanden na de kortdurende coup die de wereld verbaasd deed staan en Poetin tot grote woede bracht. Van Poetin is bekend dat hij zijn wraak liefst serveert als een koud gerecht. Zijn voormalige kok en maffiavriend beging in de wereld van Poetin de ergste misdaad die er is, disloyaliteit, verraad. Dan ga je er aan; Poetin weet je te vinden, in binnen- en buitenland.

09 mei. Dag van de Overwinning. Ik heb die dag twee keer meegemaakt in Krasnogorsk; een vrolijke toestand, een parade met aandoenlijke oude mannetjes volgehangen met medailles, galmende retoriek uit de luidsprekers, op het podium burgemeester en pope. In Moskou is de traditionele militaire parade dit jaar sober. Dreigende taal van Poetin richting de NAVO en het Westen. In augustus lezen we over nieuwe schoolboeken in Rusland waarin Poetin wordt gepresenteerd als de redder van de beschaving, vriend van de mensheid, stichter van rechtvaardigheid, recht en vrede. Waarnemers zien een Stalin die opnieuw is opgestaan.

16 mei. NRC kopt dat Oekraïne is begonnen aan het terugveroveren van hun land, het langverwachte lente-offensief. De maanden daarna lezen we dat het tergend langzaam gaat. Er zijn haast onneembare verdedigingslijnes geplaatst met ontelbare landmijnen en betonnen drakentanden. Oekraïne wil zuinig zijn op de manschappen, in Rusland telt een mensenleven niet.

27 mei. Ik spreek een man uit Belarus die protesteerde tegen Loekasjenko toen hij frauduleus aan de macht bleef na verloren verkiezingen. Niet veel later stond de politie voor zijn deur. Nu woont hij in Warschau, binnenkort volgen zijn vrouw en kinderen hem. Het is prima leven in Warschau vertelt hij me, maar hij is alles kwijt en moet zijn leven opnieuw zien uit te vinden. Poetin vindt hij

een asshole. Er is de prachtige 2Doc *Inside Russia Traitors and Heroes*. Sinds de inval van Rusland in Oekraïne zijn vele duizenden Russen gevlucht: wie blijft moet het regime steunen of zwijgen. Er is een derde groep: zij die het regime tegenwerken. Het zijn vooral jonge mensen die met groot gevaar voor hun leven zich uitspreken, discussies aangaan, vragen stellen. In augustus lees ik over een bijzondere vorm van actie voeren: kleine poppetjes van papier maché of klei die op gezichtsbepalende plaatsen worden geplaatst met een protesttekst tegen de oorlog van Poetin. Ludiek, maar nog steeds gevaarlijk, want je moet zo'n poppetje nog wel plaatsen.

06 juni. Bij Cherson, Nova Kachovka, hebben de Russen een grote stuwdam opgeblazen, 38.000 mensen dakloos gemaakt. Poetin deinst nergens voor terug. We hoeven ons over de man geen enkele illusie te maken. Lodewijk Asscher bericht (in opdracht van de EU) dat de opvang van Oekraïners in Europa een groot succes is. Zo ook in Nederland dat 94.000 mensen opvangt. Het succes is zo groot omdat ze onmiddellijk mochten gaan werken. Zijn aanbeveling is om ze tien jaar de zekerheid van verblijf te geven; dat geeft werkgevers ook houvast. Sindsdien denk ik: waarom gaan we niet ook zo om met de asielzoekers en vluchtelingen? Ons land komt in nagenoeg alle sectoren hands, minds and hearts tekort. Waarom alleen maar dat ontmoedigingsbeleid? Zal een nieuwe regering na 22 november dat anders, humaner gaan aanpakken? Of wordt het nog erger? Wij hebben een keuze, in ieder geval een stem.

13 juni. In Nieuwsuur het nieuws dat de Nord Stream 2 pipeline toch waarschijnlijk door Oekraïne is opgeblazen (eind september 2022). Eelco Bosch van Rosenthal kijkt daar heel moeilijk bij. Brengt dat de hulp van de EU aan Oekraïne niet in gevaar? Over die hulp lezen we in de maanden daarna niets dat ongerust maakt: EU-leiders (behalve van Hongarije) blijven steun uitspreken, zolang als dat nodig is. Maar er klinken ook sceptische stemmen: populistisch rechts is in opmars in Europa, dat is heel goed nieuws voor Poetin en slecht voor Zelensky. Frits Abrahams signaleert in zijn column in *NRC* van 16 augustus stemmen in de progressieve *New York Times* die de verantwoordelijkheid voor deze oorlog leggen bij Amerika. Hij geeft een voorbeeld: 'De VS heeft deze nachtmerrie mede geschapen. De oorlog in Oekraïne is een onverminderde diplomatieke mislukking. Poetin heeft de NAVO en West-Europa gewaarschuwd wat er zou gebeuren als zij hun invloed zouden uitbreiden [...]'. Hij besluit zijn column

aldus: 'Het is vergoelijkende taal waarvan Poetin zal smullen. Nu nog Donald Trump als winnaar van de volgende verkiezingen – en Oekraïne kan alsnog van de aardbodem worden weggevaagd'.

16 juni. Aan de surfplas tref ik chauffeurs uit Belarus die opgetogen zijn dat een inwoner van Goirle Russisch met ze spreekt. Maar ik kan beter niet over politiek praten, want ze vinden Poetin zo'n kerel: het beste wat Rusland overkomen is! Maar Oekraïne dan!? Ik krijg meteen terug: wat ik dacht van de bombardementen van de NAVO op Belgrado? Deze chauffeurs kunnen beter met Jan Eijssermans gaan praten. In Sint Petersburg is een mislukt economisch forum gehouden met nul westerse landen. Wel waren er Cyril Ramaphosa (Zuid-Afrika), en leiders uit Senegal, Zambia, Republiek Congo, Comoren en Egypte. Ze waren eerst in Kyiv waar ze een vredesvoorstel bespraken, en in Boetsja waar ze een krans legden. Daarna gingen ze bij Poetin langs met hun voorstel. Zelensky zou later zeggen dat de Afrikanen in Kyiv over vrede spraken en in Sint Petersburg over oorlog. In Boeken van NRC lees ik dat er een nieuw tijdschrift wordt uitgegeven door Van Oorschot: *Fifth wave / Pjataja Volna*, voor Russische schrijvers die uitgeweken zijn en tegen Poetin schrijven. Oprichter van het tijdschrift is Maxim Osipov (Moskou, 1963), schrijver en cardioloog.

24 juni. Het Journaal heeft het spectaculaire nieuws dat Prigozjin en zijn Wagner-bende oprukt naar Moskou. De steden Rostov (belangrijke uitvalsbasis voor de oorlog in Oekraïne) en Voronezj heeft hij al veroverd. Op1 heeft Pieter Waterdrinker (1961), Victoria Koblenko (1980), Mart de Kruijff (1958); zij hebben scherpe analyses die je net zo goed fluiten in het duister kunt noemen. De volgende zondag kijk ik naar Presseclub op de ARD waar Christoph Schiltz (Welt) niet uitsluit dat het een toneelstukje is, doorgestoken kaart, een opzetje tussen de heren P&P om te testen wie in de Russische legerleiding loyaal is en wie niet. Dat is de makke met een leugenachtig regime: je weet nooit wat waar is en wat niet. De woede van Poetin zag er authentiek uit. Als het doorgestoken kaart is, is hij behalve een grote misdadiger ook een groot toneelspeler.

11 juli. NAVO-top in Vilnius, Litouwen. Zweden wordt toegelaten tot de alliantie; Erdogan, voor jaren zeker van zijn macht in Turkije, is mild gestemd en ligt niet langer dwars. Arme Koerden. Zelensky is boos omdat er geen onvoorwaardelijk 'ja' komt op toetreding van Oekraïne tot de NAVO. Het is een van de rode

lijnen die 'het Westen' niet over wil gaan. Zoals eerder bij de Leopard tanks en ander geavanceerd wapentuig. Zoals bij de F16. Onlangs (20 augustus) heeft demissionair minister Rutte op de vliegbasis Eindhoven ze nu wel toegezegd. Al kunnen ze pas eind 2024 geleverd worden.

17 juli. Opnieuw heeft Oekraïne de Krimbrug beschadigd. Poetin is razend, veroordeelt het als een terroristische aanval en bereidt vreselijke vergeldingsmaatregelen voor (ik denk dan: van niet-terroristische aard?). Hij zegt de graandeal op die in Afrika hard gevoeld zal worden. Volgens zijn woordvoerder Dimitri Peskov is er geen verband tussen het een en het ander. Peskov kun je ook altijd geloven op zijn blauwe ogen. In het theologische elftal van *Trouw* zegt de theoloog Erik Borgman dat Nederland moet protesteren bij de VS tegen levering van clusterbommen aan Oekraïne (Nederland is ondertekenaar van het verdrag tegen clusterbommen).

23 juli. De Russen hebben de orthodoxe kathedraal van Odesa (Heilige Transfiguratie) gebombardeerd. De kathedraal is UNESCO werelderfgoed. In 1936 werd de kathedraal door Stalin verwoest; eind jaren 90 na de Oekraïense afscheiding werd de kathedraal gerestaureerd. Er is internationale verontwaardiging. Wat zegt Rusland? Het is de schuld van Oekraïne, van de incompetentie luchtverdediging. Dit vingerwijzen naar Oekraïne is het zoveelste staaltje van onversneden Russisch absurdisme.

01 augustus. Anna, de jongste dochter van Oleg en Natasha, wordt 18 jaar. Ze hebben nu vier volwassen dochters. In wat voor beroerde omstandigheden is Anna volwassen geworden; is er toekomst voor haar en haar zussen in Oekraïne? Het nieuws wordt beheerst door drone-aanvallen op Moskou. Zelensky heeft gezegd dat de Russen nu hun oorlog thuis krijgen. Ik denk al heel lang: wanneer komt *tit for tat*, je kunt ze toch niet eeuwig ongestraft Oekraïne kapot laten gooien; daar mag toch wel iets tegenover staan? Dat gaat nu gebeuren. In de weken daarna volgen er meer drone-aanvallen. De bedoeling is dat de Russische bevolking zelf ervaart dat 'de speciale militaire operatie van Poetin' wel degelijk een oorlog is waar ze bij betrokken zijn. Zij kunnen ook bommen op hun kop krijgen.

13 september. In *NRC* het bericht dat in Oekraïne een omvangrijke drone-industrie ontstaan is: drones sparen mensenlevens aan het front, geven overwicht

in de lucht en brengen de oorlog thuis waar het vandaan komt: Rusland. Rusland raakt door de munitie heen, maar Kim Jong-un van Noord-Korea komt Poetin te hulp met zijn enorme voorraden granaten. Verder het bericht dat Volodymyr Zelensky via een videoverbinding heeft gesproken met studenten van de Haagse Hogeschool en de Leidse Universiteit. Zijn boodschap is: zoek vrienden, werk samen, overwin de verdeeldheid. Ten slotte roept het commentaar van *NRC* op om Zelensky te blijven steunen, ook als de oorlog nog 2024 ingesleept wordt. 'Op alle fronten gaat Zelensky de strijd aan met het onrecht dat Oekraïne bedreigt, van binnen en van buiten. Hij verdient daarbij alle steun van zijn bondgenoten.'

21 september. Een paar dagen geleden ging het over een Oekraïner in Nederland, een jongeman van 19 die 17 was toen hij naar Nederland vluchtte. Hij wil niet terug naar Oekraïne, hij wil niet naar het front, hij wil niet sneuvelen. Alleszins begrijpelijk. Je hebt het recht om bang te zijn, je kunt niet gedwongen worden om te vechten. De Nederlandse instanties kunnen dit billijken, ze zullen die jongen niet uitzetten; ook de Oekraïense autoriteiten geven knarsetandend toe dat je niet gedwongen kunt worden te vechten. Anderzijds worden mensen die doktersverklaringen kopen om maar niet onder de wapenen te hoeven als landverraders beschouwd. Polen – de trouwste bondgenoot van Oekraïne – maakt ruzie over Oekraïens graan: scheurtjes in de onderlinge solidariteit. Zelensky in de V.S. in gesprek met de leider van de Republikeinen; hij wordt ongeduldig. Telkens miljardenpakketten steun terwijl de overwinning uitblijft: hoelang willen ze dit nog? Zelensky zou binnenskamers gezegd hebben: geen steun meer, dan verliezen we de strijd ...

In Slowakije dreigt een Poetin-vriend aan de macht te komen.

Taalijverige naspeuringen omtrent van alles en nog wat (6)

Waterlanders

Onlangs gebruikte ik in een tekstje het woord ‘waterlanders’, en naderhand dacht ik: waar komt dat woord vandaan? Al gauw bracht mijn onderzoekje me naar Wigardus à Winschooten en zijn befaamde maritiem woordenboek uit 1681. Hij schrijft: ‘waaterlanders, die in Waaterland woonen: waar van, de Waaterlanders quaaamen op den dijk: dat is oneigendlijk, de traanen quaaamen in de oogen: want sij sijn niet gewoon op den dijk te koomen, of het moet al groote nood doen: gelijk ook die schreien, sig inbeelden in groote nood te sijn’.

Zo oud is de uitdrukking al!

De bewoners van Waterland (een der Noord-Hollandse districten) kwamen niet hun polder uit, en de dijk op, dan bij hoge noodzakelijkheid. ‘De waterlanders kwamen op de dijk’ staat dus voor de tranen die in de ogen komen; de iis, quibus lachrymae oborirentur in oculos, over hen bij wie de tranen in de ogen verschijnen. Het Latijnse woordenboek geeft ook: lacrimis obortis, met de tranen in de ogen.

De zegswijze beschrijft heel fraai het voorstadium van het wenen. Eerst vullen de ogen zich met traanvocht, en dan, plots, breekt de dijk als het ware, en rollen de tranen over je wangen. Dan is er ineens geen houden meer aan.

Boer (magna ructatio!)

De zuigeling heeft gedronken. De moeder klopt de boreling zachtjes op de rug, want eerst moet het boertje klinken vooraleer de baby terug in de wieg gelegd kan worden. De deskundigen melden geruststellend in hun handboeken voor beginnende ouders: ‘Het hoort er een beetje bij: het overbekende boertje na het voeden. Wat je ze later zo hard probeert af te leren, moeten ze als baby op commando doen: hardop een flinke boer laten. Tijdens het drinken krijgen baby’s vaak ook wat lucht binnen. Dat hoort niet. Het zorgt er voor dat je kleintje zich een beetje ongemakkelijk voelt en zelfs krampjes kan krijgen. Daarom is het voor je kindje het beste om zo snel mogelijk een boertje te laten’. Trouwens, ook boertjes tussendoor zijn prima.

Maar, zoals de opvoedkundigen al opmerkten: boertjes laten is goed en passend voor de zuigeling, maar het mag zeker geen blijvende gewoonte worden. Spoedig worden ook reeds het jonge kind tafelmanieren bijgebracht, en daarbij geldt een absoluut verbod op boeren. Waar men in sommige culturen bij de maaltijd naar hartenlust mag slurpen, smakken en boeren (dat wordt daar zelfs gewaardeerd als teken van respect voor de gastheer en als bewijs hoe goed het de eters smaakt),

dient men zich te onzent danig in te houden. In het etiquetteboek *De Hoofsche Wellevendheid en Loffelyke Welgemaniertheid by alle voortreffelyke Luiden in Nederland gebruykelyk* (de titel is nog veel langer) uit 1733 wordt uitvoerig beschreven hoe men zich aan tafel dient te gedragen: regels die tot op de dag van vandaag nog gelden. Eén klein citaatje slechts ter adstructie: 'Men moet zig ook wachten van, na dat men gedronken heeft, een groote uitbarstende zucht te geven, om zynen aassem te herhaalen'.

Enfin, in gezelschap een boer laten is dus hoogst ongepast. Daarom was ik ook hoogst verbaasd de volgende passage uit een preek van Augustinus te lezen:

Qui Ioannes? Ille, fratres, quem dominus prae ceteris diligebat, qui super pectus domini recumbebat, qui de pectore eius bibit quod in euangelio ructavit. Ipse est Ioannes qui dixit: *In principio erat uerbum, et uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Magna ructatio, sed prior erat magna potatio. Delectat quod ructat? Vide unde bibit. Super pectus domini discumbebat, in conuiuio illo haec omnia biberat quae in euangelio magna felicitate ructabat.

Ik vertaal: Welke Johannes? De Johannes dien, broeders, de Heer boven alle anderen liefhad, die aan Zijn borst lag, die van Zijn borst dronk wat hij oprispte in het evangelie. Dezelfde Johannes die heeft gezegd: *'In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en God was het Woord. Dit was in den beginne bij God. Alles is door Hem ontstaan, en zonder Hem is niets ontstaan'*. Een grote boer, maar eerst was er veel gedronken. Smaakt het jullie wat hij uitboerde? Zie waar hij uit dronk. Hij lag aan tegen de borst van de Heer, tijdens dat gastmaal dronk hij alles wat hij met grote gelukzaligheid in het evangelie boerde.

Hoogst curieus, nietwaar? Als u me niet gelooft: lees het maar na in sermo 20 A 8.

Potten breken

Lieve kinderen mogen wel een potje breken. Deze zegswijze vinden we in het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* (1861) van P.J. Harrebomée. Van lieve kinderen wordt veel meer verdragen dan van stoute.

Wie ze ook wel mag breken, zijn de pottenbakkers: die potten maakt, mogen ze wel breken. Een gezegde dat vermoedelijk is overgenomen uit het Frans: qui fait des pots les peut rompre.

Het breken van een pot behoort tot de risico's van hun vak. Ook de beste breister

laat wel eens een steek vallen.

Maar laten we Carolus Tuinman en zijn *De oorsprong en uitlegging van dagelyks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden, opgeheldert tot grondig verstand der vaderlandsche moedertaal* uit 1720 er eens bij pakken. Daar vinden we de uitdrukking: hij zal geen potten meer breken. De uitleg: hij heeft geene krachten meer, om iets te doen, tot het geringste werk zelfs is hij niet meer in staat. Immers: om aarden potten tot scherven te breken, behoeft men geen groote kracht. Vergelijkbaar met: hij kan niet een veer van den mond blaazen, of hij kan geen stroo in stukken bijten.

In het hedendaagse taalgebruik is de betekenis ietwat verschoven. Als we lezen, dat de nieuwe, voor vele miljoenen aangekochte voetballers van Ajax ‘nog geen potten hebben weten te breken’ dan weten we, dat ze lang niet aan de verwachtingen van bestuur en fans hebben voldaan. Een elftal dat geen potten kan breken, ontbreekt het niet zozeer aan kracht (ligt niet op apegapen, mag je veronderstellen), maar heeft niet naar behoren gepresteerd.

In de negentiende eeuw komen we de uitdrukking tegen: geen grote potten kunnen breken.

ergens een potje kunnen breken, d.w.z. ergens iets mogen doen, dat een ander wordt kwalijk genomen; zoozeer bij iemand in de gunst staan, dat men die ook door een guitenstreek niet verliest (Ndl. Wdb. III, 1233); het tegenovergestelde derhalve van potje breken, potje betalen of potje breek, potje bet...

Peter Zantingh Tussentijds (2022)²

Peter Zantingh (1983) groeide op in Heerhugowaard. Hij volgde de opleidingen Small Business in Alkmaar en Digitale Communicatie in Utrecht.

Zijn debuutroman Een uur en achttien minuten (2011) werd genomineerd voor zowel de jury- als de publieksprijs van de Dioraphte Jongerenliteratuur Prijs. Na Mattias (2018) werd hij getipt door het boekenpanel van het voormalig BNNVA-RA-televisieprogramma De Wereld Draait Door (maart 2018). En zijn roman Tussentijds (2022) werd genomineerd voor de Libris Literatuurprijs 2023.³

Peter Zantingh schrijft naast romans non-fictie en werkt voor de weekendkrant van de NRC, waar hij lange journalistieke verhalen maakt en begeleidt.

Hij is een veellezers, muzikkliefhebber en voetbalromanticus zonder favoriete club. Samen met zijn vrouw en twee kleine kinderen woont hij in Utrecht.

Het idee voor Tussentijds (2022) ontstond begin 2019. Op 1 maart 2021 begon hij met schrijven en 3 augustus 2022 lag het boek kant en klaar bij Das Mag. Van het schrijffproces hield Peter Zantingh een dagboek bij.⁴ Heel interessant om hierover te lezen.

De roman begint met twee voor mij verontrustende zinnen: ‘Hij had er niet moeten zijn. Hij was er wel en we noemden hem Mats’ (p. 11). Waarom had hij er niet moeten zijn? Mats is nu twee jaar oud en ontwikkelt zich zoals de meesten van zijn leeftijdgenoten. Zo heeft ook hij leren lopen, praten en zijn omgeving verkennen. Maar hoe zal het verder gaan met dit manneke? Dat zullen we als lezer nooit weten omdat de verhaalde gebeurtenissen slechts zes uur en zesendertig minuten omvatten. Het is de duur van de treinreis van de ik-figuur Robin met zijn zoon Mats van Utrecht naar Zuid-Duitsland, zijn echtgenote Tess en de moeder van Mats, achterna.

Drie jaar eerder maakte Robin dezelfde reis. Toen is hij Tess halsoverkop nage-reisd vanwege de presentatie van haar eerste boek, een Prentenboek met twaalf prenten.

² Peter Zantingh, *Tussentijds*. Uitgeverij Das Mag Uitgevers, DASMAG.NL, 2022, 172 blz. ISBN 9789493248458.

³ Nagenoeg integraal overgenomen van: [wikipedia.nl](https://nl.wikipedia.org/wiki/Peter_Zantingh) en van www.peterzantinh.nl, 30-8-2023.

⁴ *Heel vaak dezelfde muur verven. Een totstandkoming*. Enkele fragmenten uit het dagboek dat hij bijhield tijdens het schrijven van zijn vierde roman. Zie: www.peterzantinh.nl/heel-vaak-dezelfde-muur-verven, 16-9-2022.

Vanmorgen heeft Robin Tess naar het station gebracht, nu vanwege de presentatie van haar tweede Prentenboek, ook gevuld met twaalf prenten. Dit tweede Prentenboek zal tegelijkertijd in Nederland verschijnen. Twintig auteursexemplaren ontving Robin daarom al vroeg op de dag. Hij ziet meteen dat ze in deze 'weidse prenten' hun leven samen getekend heeft. Het beeld dat Tess geschetst heeft, met name op de laatste pagina, is dusdanig verontrustend voor Robin dat hij besluit Tess onmiddellijk na te reizen. Ze moeten hier zo snel mogelijk over praten. Hij wil haar zeker niet kwijtraken.

Gedurende deze tweede treinreis spelen allerlei gedachten, herinneringen, overwegingen door Robins hoofd. Zo gaat hij in gedachten terug naar een paar jaar eerder. Tess was toen 26 jaar en haar wens een kind te krijgen werd langzaam maar dringender. Robin vroeg zich toen, maar ook nu nog, af of je een kind moet willen in een wereld van klimaatverandering met alle daaraan verbonden negatieve gevolgen voor nú en in de toekomst. Ondanks de twijfels is Mats geboren.

Tijdens deze reis worden Mats en zijn vader letterlijk geconfronteerd met de ernstige klimaatverandering. Zo moet de trein vanwege overstromingen van een week eerder omgeleid worden. En er verdrinken mensen in hun eigen ondergelopen kelders.

Uiteindelijk rijden ze via de grensovergang bij Emmerich Duitsland in.

Vele thema's komen aan de lezer voorbij, zoals naast de kinderwens, de verwoesting van de natuur als gevolg van klimaatverandering, ouderschap, de tijd, het geheugen, herinneringen.

Zoals de achterflap zegt, is *Tussentijds* 'een ingenieus geconstrueerde roman over hét vraagstuk van deze tijd, over wat kan komen en wat had kunnen zijn, over angst en hoop. In trefzekere taal maakt Peter Zantingh een abstract thema tot een intiem en menselijk verhaal'.

Ook het perspectief in combinatie met de compositie draagt hieraan bij. Zo gaat de ik-figuur voortdurend heen en weer in de tijd, de lezer daarbij op een indringende wijze meenemend in zijn overwegingen, herinneringen, angsten, verwachtingen, observaties etc.

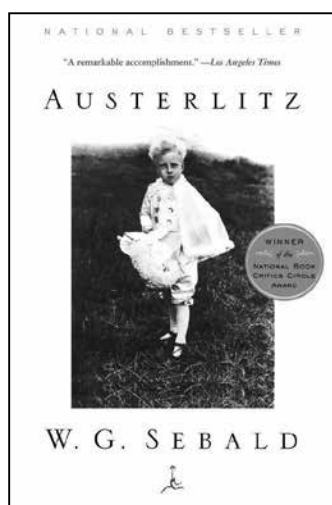
Laat *Tussentijds* niet ongelezen liggen. Dat zou jammer zijn. Het is ook een heel geschikte roman om in een leesgroep te bespreken door de mogelijkheid van vele houdbare interpretaties.

W.G. Sebald, AUSTERLITZ
(© 2001, © Ned. Vertaling 2006)

Het verhaal van Austerlitz begint in 1967 in de ‘Salle des pas perdus’, de wachtkamer van het station in Antwerpen, waar de ik ‘de schrijver’ in gesprek raakt met een raadselachtige vreemdeling, die Austerlitz heet en die, zo blijkt later in het verhaal, in 1939 vlak voor het uitbreken van de oorlog op vierenhalfjarige leeftijd in Praag met een Kindertransport door zijn Joodse moeder op de trein is gezet naar Londen om te ontkomen aan de Jodenvervolging. Hij komt terecht in de pastorie van een dorp in Wales bij een kinderloos en vreugdeloos domineesechtpaar. Daar groeit hij op, eenzaam, beroofd van zijn herkomst, zijn taal en zijn naam. Als volwassene zwerft hij door Midden-Europa naar eigen zeggen wegens zijn interesse in bouwtechnische zaken, maar in wezen is hij op zoek naar zijn herkomst. Daarom speurt hij overal in de personenregistraties van talloze archieven en bibliotheken. Hij verhuist zelfs van Londen naar Parijs waar zijn vader Maximilian Aychenwald zou hebben gewoond en maakt daar talloze wandelingen in de illusie hem op straat te ontmoeten, tot hij in de archieven van de Bibliothèque National ontdekt dat Maximilian al in 1942 vanuit Drancy op transport is gezet en in nacht en nevel is verdwenen.

Na die eerste ontmoeting komt de schrijver, die eveneens door Europa zwerft als was hij een nazaat van de melancholische dichter Hölderlin, die te voet duizenden kilometers door Midden-Europa aflegde, komt de schrijver dus, Austerlitz ‘toevallig’ tegen op allerlei plekken, vooral stations, musea, kerkhoven, bibliotheken, archieven en vestingen (forten) die in de Tweede Wereldoorlog gebruikt werden als gevangenissen en concentratiekampen. Bij elke ontmoeting vervolgt Austerlitz zijn tragische geschiedenis die zich zo stap voor stap onthult. In 329 bladzijden zonder hoofdstukindeling; dus in één blok tekst – maar regelmatig doorschoten met zwart-wit foto's – is Austerlitz voortdurend aan het woord en kun je als lezer eigenlijk niet ophouden met lezen, zoals je niet zomaar kunt ophouden met het luisteren naar een hartverscheurend verhaal. Sebald hanteert de vorm van een raamvertelling, waarin de tweede ik-verteller, Austerlitz, tegen de eerste verteller zijn geschiedenis verhaalt, zo intens dat zij gaandeweg a.h.w. een symbiose vormen. Om toch duidelijk te maken wie wat vertelt, gebruikt de schrijver steeds tussenzinnetjes, zoals: ‘zei Austerlitz’, ‘vervolgde Austerlitz’ en ‘voegde Austerlitz toe’. Binnen deze constructie voert Austerlitz dan weer andere vertellers op, bijvoorbeeld Vera: ‘Maximilian vertelde wel eens, zo herinnerde Vera zich, zei Austerlitz, dat hij op een keer in het voorjaar van 1933 in Teplice...’ p. 191].

Naast dit matroesjka of bricolage procedé staan er in het boek vele zwart-wit foto's van o.a. stationsoverkappingen, glazen koepels, trappenhuizen, vestingen, desolate straten, etc. die passen bij de vertelde passage. Daarnaast voorziet Sebald de tekst met exacte jaartallen, al zal Austerlitz vaak zeggen dat hij zich niet meer herinnert hoe of wanneer een bepaalde gebeurtenis zich afspeelde, alsof zijn geheugen in duistere tijden tast. Het boek begint niet voor niets in het Nocturama van de Zoo in Antwerpen, waar de schrijver tracht nachtdieren te ontwaren in de donkere ruimte. De historische achtergrond van het verhaal van Austerlitz gaat in de kern over de verschrikkingen van de Holocaust en de zoektocht van de overlevenden naar de schimmen van hun verleden.

Al deze elementen geven het boek een hoge authenticiteitswaarde. We lezen de historische waarheid over het leven van Austerlitz. Zijn foto staat zelfs op het omslag van het boek. We zien een jongen van vijf verkleed als page staande in een ruig grasveld. Hij kijkt ons aan. Het is Austerlitz, denken we. Op bladzijde 208 zien we deze foto weer. In dit gedeelte van het verhaal heeft Austerlitz eindelijk de woning in Praag teruggevonden, waar hij is opgegroeid. In het appartementengebouw woont nog altijd Vera, de buurvrouw en zijn kindermisje. Zij bladert door de bewaard gebleven fotoalbums. In de tekst van het boek staat het volgende: 'Ja, en dit hier, op de andere foto, zei Věra, na een poosje, dat ben jij, Jacquot, in februari 1939, ongeveer

een half jaar voor je vertrek uit Praag. Je mocht met Agáta mee naar een gemaskeerd bal (...) en speciaal voor die gelegenheid werd dit sneeuw witte kostuum voor jou gemaakt, Jacquot Austerlitz, paze ruzové královny, staat er op de achterkant geschreven in het handschrift van je grootvader, die net op bezoek was. De foto lag voor me, zei Austerlitz, maar ik durfde hem niet aan te raken'.¹

Maar is dit wel een authentieke foto van Austerlitz? Is dit de jonge page uit Praag anno 1939? Nee. Het is de afbeelding van een heel ander kind. We zien een jongen die in de jaren dertig deelneemt aan een festival in Engeland. Hij staat op een

ansichtkaart die Sebald voor dertig pence had gekocht in een winkeltje in Salford, bij Manchester. Het is Austerlitz niet, want Austerlitz bestaat niet.

Winfried Georg Sebald, die op 18 mei 1944 geboren werd in Wertach in de Beierse Alpen, was geen Joods vluchtelingenkind. De oorlog was vlak voor zijn eerste verjaardag geëindigd. Hij woonde bij zijn grootvader die hem opvoedde en met wie hij lange wandelingen maakte. Vader Georg, een nazi, was kapitein bij de Wehrmacht, had meegevochten bij de inval van de Duitsers in Polen, werd krijgsgevangen gemaakt in 1944 in de Elzas en kwam pas in 1947 naar huis. Over de oorlog heeft hij nooit een woord gesproken. Sebald jr. vond dat er een vreemde angstaanjagende man in hun huis woonde. In 1948 verhuisde het gezin naar Sonthofen waar Sebald naar de lagere en middelbare school ging. In 1963 slaagde hij voor de Oberrealschule. Daarna ging hij letteren studeren in Freiburg (Duitsland) en Fribourg (Zwitserland) en op zijn tweeëntwintigste jaar vertrok hij naar Engeland om verder te studeren aan de universiteit van Manchester. Daar ging hij in de kost bij een oud en vreugdeloos dominees-echtpaar (!). In 1970 werd hij lector Germanistiek aan de universiteit van East Anglia in Norwich. Dat hij in 1967 trouwde en een dochter had, komt niet in zijn werk voor. De ik in zijn verhalen is altijd alleen tijdens diens lange omzwervingen, behalve bij die over decennia gespreide 'toevallige' ontmoetingen met Austerlitz.

Waarom heeft Sebald Austerlitz verzonnen?

In fictie is het gewoon dat de verzonnen hoofdpersoon vaak trekken en ervaringen heeft die we in de biografie van de schrijver kunnen terugvinden of die slaan op min of meer herkenbare mensen. Maar Sebald was geen Joods kind en niet op kindertransport gezet. Hij had een respectabele baan als lector aan de universiteit van Norwich. Zijn jeugdjaren in Wertach met een eerst afwezige en later zwijgende vader en op de school in Sonthofen met een driftige en afstandelijke meester, maakte van hem een eenzaam kind. Later in Engeland was hij ook altijd alleen, althans in zijn verhalen. Hij ging zich steeds meer identificeren met landverhuizers en de gedeporteerde kinderen die beroofd waren van hun verleden. Sebald die zich al aan de universiteit in Freiburg Max liet noemen, omdat hij een hekel had aan zijn Germaanse voornamen, wilde de geschiedenis van de 'Joodse kinderen' in beeld brengen, nadat hij een televisiedocumentaire had gezien over Susi Bechhöfer, die in 1939 met haar tweelingzus Lotte met een kindertransport naar Groot-Brittannië werd gestuurd en daar een boek over schreef, dat Sebald

vervolgens gebruikte bij de modellering van het personage Austerlitz. Sebald was niet alleen op zoek naar die verhalen, maar zocht ook naar de juiste vorm om de diversiteit aan informatie samen te brengen. Op dat idee kwam hij door zijn contact met zijn toenmalige buurman in Manchester die Peter Jonas heette. Diens Joodse vader uit Hamburg was met zijn gezin, dus ook met Jonas als kind, in 1933 gevlucht naar Engeland. In de lange gesprekken die Sebald zo rond 1965 met Jonas voerde, ontdekte Sebald dat deze gespreksvorm de vertelconstructie moest worden van zijn boek en dat de waarheid over de geschiedenis alleen gevat kan worden in relatie tot echt bestaande mensen; dus niet het abstracte 'de Joden en hun lot' want de meeste Duitsers kende helemaal geen Joden persoonlijk; helaas wel de antisemitische mythes en de nationaalsocialistische leugens over 'het Jodendom' van de propaganda. De oplossing was een op waarheid berustend verhaal geconcentreerd in één fictief persoon die de luisteraar/lezer direct in zijn ziel en bevattingsvermogen treft. Vandaar de vele overwegingen van Austerlitz die, hoe meer hij te weten komt over zijn verleden en ook over de geschiedenis van de gebouwen, zoals de vesting van het getto in Theresienstadt, hoe minder hij eigenlijk begrijpt wat de mens de mens aandoet. Het is niet voor niets dat de anonieme ik-verteller hem af en toe vergelijkt met Wittgenstein die in zijn filosofisch werk - de beroemde *Tractatus* - schrijft dat de wereld bestaat uit feiten (een station of een stadion wordt een deportatiecentrum, een vesting een concentratiekamp), maar ook dat wanneer we alle feiten kennen, het raadsel van de onbegrijpelijkheid van ons bestaan nog niet is opgelost. Wat er eigenlijk gebeurd is en waarom ligt in het onzegbare. Dat is wat Austerlitz voortdurend herhaalt om dan in diep gepeins langdurig te zwijgen. Ook zegt hij vaak dat de doden a.h.w. nog leven boven hun graven en dat hij hun stemmen kan horen, alsof hij in een illusionaire werkelijkheid verkeert, die hem doet duizelen. Het doet denken aan de titel van Sebalds eerste bundel: *Schwindel, Gefühle*, die aanvankelijk vertaald werd met *Melancholische dwaalwegen* en later met *Duizelingen*. De naam *Austerlitz* voor zijn hoofdpersoon heeft Sebald gebruikt, omdat die verbonden is met de Tsjechische stad bekend van de Napoleontische veldslag in 1804 en die van het station in Parijs waar de Jodentransporten plaatsvonden. In Austerlitz verenigen zich alle verloren mensen en hun verdwenen stappen. Hij is het pars pro toto van hen die door de oorlog ontheemd zijn. Via de vorm van de roman, de vertelvorm bij uitstek en zijn fictieve hoofdfiguur weet Sebald de historische waarheid, die immers subjectief beleefd wordt, bij de lezer te brengen.

In zijn dissertatie in 1973 over Alfred Döblin's boek *Berlin Alexanderplatz* stelt Sebald dat Döblin met dit boek wilde waarschuwen voor het geweld dat in de jaren dertig manifest werd in de straten van Berlijn. Maar het vreemde was dat lezers juist werden gefascineerd door dat geweld. Daarom ging Sebald in de aanval op de studie Germanistiek, die toentertijd uitging van de autonomie van de kunst. Kunst moest beoordeeld worden op zijn expressieve kracht, los van de maatschappij of de (burgerlijke) moraal. Maar voor Sebald is esthetiek alleen geen maatstaf voor het belang van een literair werk, maar moet zij samengaan met een ethische houding die geworteld is in het leven van de schrijver en van de politieke en sociale werkelijkheid. In zijn laatste lezing in Stuttgart behandelde Sebald de vraag waar literatuur goed voor is. Het is voor hem 'een poging tot restitutie, tot herstel van al het (oorlogs-)leed en het onrecht de mensen en de natuur aangedaan, wat eigenlijk niet kan, maar we kunnen het oproepen en bewaren; het verleden in het heden brengen'.

Vanaf het midden van de jaren negentig, maar pas echt na zijn dood, werd er steeds vaker aan Sebalds werk gerefereerd. Dat leidde tot aanbevelingen voor de Nobelprijs. Susan Sontag schreef: 'Bestaat er nog zoiets als een literaire grootheid? Hoe zou een nobele literaire onderneming er eigenlijk uitzien? Eén van de weinige antwoorden daarop is het werk van W.G. Sebald'. Maar het leidde ook tot een heftige literaire discussie, aanvankelijk vooral in Engeland en de V.S. Toen ik zo'n twintig jaar geleden een boek vond van Sebald met de titel *Melancholische dwaalwegen* met op de omslag de cipressen van Signac, kocht ik het meteen én omdat er een verhaal instond over Kafka én omdat het afgeprijsd was van vierendertig gulden vijftig naar twee euro. ² Ik had eerder nooit iets van of over Sebald gelezen. Wat mij trof was het laatste verhaal: *Il Ritorno in Patria*. In 1987 zwierf Sebald in Italië rond en op de terugweg naar Engeland besloot hij enige maanden door te brengen in zijn geboortestreek. Over de wijze waarop Sebald de geschiedenis van deze streek beschreef, waren de dorpsgenoten van Sebald niet te spreken. Toen Caroline Angier voor haar biografie op onderzoek naar Wertach trok, wilden familielieden en bekenden van Sebald niet met haar praten. Ook Susi Bechhöfer schrok toen zij erachter kwam dat Sebald delen van haar boek *Rosa's Child* had verwerkt in *Austerlitz*. Zij publiceerde een aanklacht in The Sunday Times over deze vorm van identiteitsdiefstal. ³ En ook Peter Jonas was heel boos, omdat Sebald hem en zijn geliefden had gebruikt voor zijn narcistische verhaal. ⁴ Sinds 2005 ontstond er steeds meer discussie over zijn werk, mede vanwege

zijn kritiek op het onvermogen of de onwil van de Duitse schrijvers om over de verwoesting van de vuurstormen veroorzakende bombardementen te schrijven, alsof ze niet onder ogen wilden zien wat hen was overkomen.⁵ Ondertussen nam het aantal lezers toe.

Helaas heeft Sebald deze opgang en ophef over de receptie van zijn werk maar deels meegemaakt, want toen hij op 14 december 2001 zijn dochter naar school in Norfolk bracht, raakte hij onwel en botste frontaal op een truck. Zijn dochter raakte licht gewond, maar Sebald was dood. Zijn boek *Austerlitz* was pas dat jaar in november van de persen gekomen.

¹ Austerlitz heeft op zijn zoektochten de straat in Praag teruggevonden waar hij heeft gewoond voordat hij in 1939 op het kindertransport is gezet. Hij treft daar in het appartementengebouw Vera aan die destijds de buurvrouw was van zijn moeder, Agáta Austerlitzová, én het kindermisje van Austerlitz. Vera vertelt o.a. aan de hand van foto-albums over Austerlitz jeugdijaren. Hij kan zich die periode totaal niet herinneren.

² Dit boek is later hertaald en als *Duizelingen* uitgegeven door de Bezige Bij in 2019.

³ *Stripped of My Tragic Past by a Bestselling Author*. Sebald, as this article demonstrates, used Bechhöfer's biography without her permission for nearly every important moment in his protagonist's life. This comparative approach to both texts seeks to locate Susi Bechhöfer's experience between Kindertransport history and Kindertransport fiction, and W. G. Sebald's novel between artful allusion and stolen story. Bron: Martin Mondlinger in *Kindertransport to Brittain, 1938/1939*. Zie: brill.com

⁴ Carole Angier. *Speak, Silence. In search of WG Sebald*. Bloomsbury, 2021. Deze biografie is (nog) niet vertaald.

⁵ W.G. Sebald. *De natuurlijke historie van de verwoesting*. De Bezige Bij. Amsterdam, 2004.

Een gedicht belicht (5): Oświęcim van Jozef Deleu

De veel gelauwerde dichter en cultuurpersoonlijkheid Jozef Deleu (1937) debuteerde in 1962 met een novelle. Het jaar daarna verscheen zijn eerste dichtbundel: *Schaduwlopen*. Als dichter is hij geen veelschrijver, en zijn vaak melancholische gedichten zijn verwoord in een nuchtere taal, die wellicht wortelt in de no-nonsens cultuur van zijn jeugd. Als jongste zoon van een boerengezin mocht hij hoger onderwijs volgen, en van 1956 tot 1970 stond hij zelf voor de klas, waar het woord zijn belangrijkste hulpmiddel was. Naast creatief proza en poëzie heeft hij ook cultuurpolitieke essays geschreven, zoals *De pleinvrees der kanunniken* (1987). Als dichter en bloemlezer heeft hij sinds 1976 ook het *Groot Verzenboek 555 gedichten over leven, liefde en dood* samengesteld. In de negentiende druk, *Nieuw Groot Verzenboek* (2021), is een aantal oudere gedichten gesneuveld en vervangen door werk van jongere auteurs. Het aantal gedichten is gestegen tot 600. Sinds 2003 stelt Deleu ook het halfjaarlijks poëzietijdschrift *Het liegend konijn* samen.

In zijn dichtbundels speelt de eindigheid van het leven een grote rol, en expliciet politiek geladen gedichten zijn een zeldzaamheid in zijn werk, hoewel in de bundel *Gras dat verder groeit* (2005) plots twee gedichten met een uitgesproken politiek karakter werden opgenomen: 'Oświęcim' en 'Paniek' (*Ondoorgrond*, 258-259). Het eerste gedicht gaat over een bezoek aan Auschwitz, het tweede over een pastoor die te veel interesse had voor kinderen, lang voor de zaak-Van Gheluwe ophef maakte.

In 'Oświęcim' geeft de dichter onomwonden te kennen welke indruk dat compartiment van massavernietiging op hem heeft gemaakt: 'Vier uur lang loop ik mij te schamen mens te zijn.' Vanuit een ethische invalshoek is die versregel geruststellend, want hij toont aan dat Deleu zich identificeert met de slachtoffers, en onrechtstreeks ook met de daders, zoals dat ook het geval is met Louis Paul Boon in *Mijn kleine oorlog*. Het schaamtegevoel is de uitkomst van een historische vergelijking, die in de sociologische en psychosociale literatuur als 'situationistische consensus' wordt omschreven (*Compartimenten van vernietiging*, 26-53). Die consensus houdt in dat in gelijkaardige omstandigheden gewone mensen buitengewone opdrachten zoals meedogenloze massavernietiging kunnen uitvoeren, ook ik en u, lezer. En de opdracht wordt niet vanop een veilige afstand uitgevoerd! De daders staan oog in oog met de slachtoffers. Die redenering is niet onterecht, maar de uitvoering van de taak verloopt niet uniform. De situationis-

tische context, waarbij identificatie (ik behoor of wij behoren tot een legitieme wij-groep) en desidentificatie (de slachtoffers van de vernietiging zijn een negatie van de wij-idealen) op het slagveld bepalen, wordt door de daders benaderd vanuit hun persoonlijkheid. Onderzoek heeft aangetoond dat een klein percentage daders sociaal-pathologische afwijkingen heeft, maar in het algemeen is de ene 'gewone' dader wat gevoeliger dan de andere, sommigen conformeren zich gemakkelijk aan de ideeën die de vernietiging legitimeren om hun tomeloze ambitie niet in de weg te staan, anderen verwerven een positiever zelfbeeld doordat ze steeds gemakkelijker de 'vijand' uitschakelen. 'Bevel is bevel' is een hersenspinsel dat achteraf werd bedacht en ingeroepen om aan bestraffing te ontlopen en het eigen vel te redden.

Identificatie en desidentificatie zijn complexe, vaak langdurige processen. Jozef Deleu moest zich – strikt genomen – niet schamen een mens te zijn. Het stond (en staat) niet vast dat hij in dezelfde omstandigheden zonder meer als beul zou zijn opgetreden – hoewel die mogelijkheid niet uitgesloten kan worden. Vanuit een morele invalshoek sta ik achter de plaatsvervangende schaamte van de dichter, die reeds decennialang aantoonde dat hij over de eigen grenzen heen kan kijken en de dialoog opzoekt. Hij is wellicht ook vertrouwd met de categorische imperatief van Immanuel Kant (1724-1804), die stelt dat 'als ik een besluit neem over een handeling, word ik door de rede verplicht alleen te handelen volgens een maxime die ik ook als universele wet zou willen'. (Een maxime is zowel een grondstelling als een motief; een categorische imperatief gebiedt, en vormt een wet)' (*Kant*, 90). Vernietigingsopdrachten worden uitgevoerd in een bepaalde situatie die als legitiem wordt ervaren, maar de manier waarop de opdracht wordt uitgevoerd of afgewezen, hangt af van de 'dispositie' van de dader of weigeraar. Daarbij moet volgens Kant het handelende subject weerstand bieden aan zijn negatieve neigingen (*Kant*, 96). De opvattingen van Kant kunnen ook als een bevel tot onthouding worden gelezen: behandel je medemens niet zoals jezelf niet behandeld wil worden. Gebeurt dat toch, zoals dat in Auschwitz het geval was, dan wordt dat in de hand gewerkt door desidentificatie. Dat proces ontkent de gelijkheid of gelijkwaardigheid van de anderen, en 'vijanden' kunnen niet worden behandeld zoals de leden van de handelende wij-groep. Ze hebben volgens de daders niet de kenmerken van een medemens en handelen zelf niet volgens dezelfde waardepatronen. De uitvoerders nestelen zich in een betekenisvolle habitus die op tegenstellingen berust, al was en blijft identificatie een slap koord om op te

dansen. Louis Paul Boon schreef: 'En hoe of op welke manier weet ik niet maar dat herinnert mij aan den laatsten duitscher dien ik zag en *die misschien ook wel mijn broer was*' (*Mijn kleine oorlog*, 99, cursivering door rvdM).

Het gedicht van Jozef Deleu fungeert als een stimulans voor bewustzijn. Massavernietiging behoort nog niet tot het verleden en de slogan 'eigen volk eerst' is nog steeds aanwezig. De cruciale vraag is uiteraard hoe eigen volk in die slogan wordt gedefinieerd. Opnieuw laten zich miljoenen mensen meeslepen in een wij-verhaal dat de anderen – de 'tegenpartij' – omschrijft als de belichaming van het kwaad. Zo wordt de deur geopend voor de 'bestrijding van het kwaad met het kwaad'. Alleen op die manier kunnen bootvluchtelingen teruggedrongen worden en kunnen ongewapende burgers met drones en artillerie worden vernietigd. Maar hoe is Jozef Deleu tot zijn verontrustende schaamte gekomen? Heeft hij een gedetailleerd beeld opgehangen van de gruwelen en het compartiment van vernietiging? Is de schaamte het resultaat van een emotioneel of cognitief proces, of van beide? Ik citeer het bijna onderkoelde gedicht in extenso.

Hoewel de taxichauffeur maar enkele woorden Frans spreekt, praten wij rustig onderweg van Krakow naar Oświęcim. Hij weigert de naam Auschwitz in de mond te nemen. Naarmate we naderen antwoordt hij moeizamer op mijn vragen. Hij rijdt ook trager. Als wij Oświęcim binnenrijden zegt hij vriendelijk maar kortaf: 'C'est ici, votre Auschwitz.'

Wij spreken af. Vier uur later. Het is middag. De zon staat hoog aan de hemel. Ik loop blok in blok uit. Bekijk de restanten en de foto's. Sta verstijfd voor de dodenmuur. Er is geen ontkomen aan de walg in het crematorium.

Plots denk ik aan de warme zomers uit mijn kinderjaren. Ik was zeven toen het moorden hier hoogtij vierde.

Vier uur lang loop ik mij te schamen mens te zijn.

Het gedicht lijkt bijna op een klinisch verslag, en wijst erop dat de dichter voor-

kennis heeft verwerkt – een cognitief proces – en emotie heeft toegelaten toen hij bij de dodenmuur stond en het crematorium zag. In de eerste strofe valt een grote afstandelijkheid op – het is net niet in de derde persoon enkelvoud geschreven. En toch verraadt het de broeierige sfeer. De chauffeur wenst de plaatsnaam niet in het Duits uit te spreken, hoewel dat – ook voor dat het vernietigingskamp tot stand kwam – een van de officiële namen van de stad was: van 1772 tot 1918 behoorde de stad immers bij het Habsburgse rijk. De weerzin om Duits te gebruiken is echter zeer begrijpelijk. De chauffeur lijkt zelfs een viscerale afkeer te hebben van de stad en het kamp zelf, want naarmate ze het vernietigingscompartiment naderen, begint hij trager te rijden, en omdat hij absoluut afstand neemt van Auschwitz-Birkenau, gebruikt hij de woorden ‘votre Auschwitz’. Misschien schaamde ook hij zich voor wat in het vernietigingskamp was gebeurd – het was immers niet zo dat wie destijds in de omgeving woonde niets heeft gehoord of gezien. Over Treblinka, een kamp in het noordoosten van Polen, vertelde een getuige: “Er was niets geheims aan Treblinka; alle Polen van hier tot Warschau moeten ervan geweten hebben en er goed van geleefd hebben. Alle boeren kwamen om spullen te ruilen, de hoeren uit Warschau deden zaken met de Oekraïeners – het was een groot circus voor allemaal.” (*Compartimenten van vernietiging*, 125). Ondanks de pogingen om de vernietigingscompartimenten aan de aandacht te onttrekken, is de geheimhouding nooit volledig geweest, alleszins niet in de gebieden waar de meesters der dood hun sinistere plannen dag na dag hebben uitgevoerd.

Wie aan de compartimenteringstheorie twijfelt, verwijs ik graag naar de film *The Boy in the Striped Pyjamas* (2008) van Mark Herman. In die film, gebaseerd op de gelijknamige roman van John Boyne, worden de naast elkaar bestaande en in elkaar vervloeiende compartimenten bijzonder duidelijk in beeld gebracht: het vernietigingskamp Auschwitz grenst letterlijk aan de woning van kampcommandant Ralf. In dat privécompartiment wordt de ware aard van het kamp genegeerd tot de echtgenote van de commandant de verschrikkelijke waarheid ontdekt. Als onomstootbaar bewijs van de duivelse compartimentering sterft hun zoontje Bruno samen met een joods jongetje, Shmuel, in een met Zyklon B gevulde ‘douchecel’... een van de vele woorden waarmee de werkelijkheid werd omfloerst.

In Jozef Deleus gedicht worden de verdwenen compartimenten opnieuw tastbaar. Zowel het trager rijden naarmate het kamp nadert als de woorden waarmee de chauffeur voorlopig afscheid neemt, tonen aan dat de sobere verwoording op ge-

spannen voet staat met de ervaring. Dat de dichter de chauffeur tegemoet kwam door Frans te spreken, vergde van de belezen West-Vlaming geen bijzondere inspanning. Hij was de zoon van een genaturaliseerde Fransman, die ieder jaar zelf het 'pachtgeld van de boerderij naar de barones' bracht. 'Omdat hij zo mooi/Frans sprak, hij was tenslotte een Fransman, mocht hij samen/met haar lunchen' (*On-doorgrond*, 268). Over zichzelf schreef Deleu in het gedicht 'Wantrouwen': 'Ik ben een pachtboer gebleven, altijd op zijn qui-vive' (*Ondoorgrond*, 268). Het was voor hem wellicht niet moeilijk te begrijpen dat ook de chauffeur op zijn 'qui-vive' was.

Daarna volgt een korte, zakelijke opsomming van wat de bezoeker te zien kreeg. Bij de dodenmuur verstijfde hij, en in het crematorium was er geen ontkomen aan de walg. Ikzelf had dezelfde ervaringen toen ik het beruchte Fort van Breen-donk bezocht – waar zich de tragedie voltrok 'van 4000 grotendeels onbekende of alleszins lang vergeten mensen, Belgen en buitenlanders' (*Het verzet verdient veel meer erkenning*, 102) – en in Kamp Westerbork naar de verwrongen spoorstaven keek die aan de deportatie van Nederlandse joden herinnerde. Vanuit Westerbork werd op 7 september 1943 o.a. de dagboekschrijfster Etty Hillesum (1914-1943) – samen met haar ouders en haar broer Mischa – naar Auschwitz gedeporteerd, hoewel haar gezin van oorsprong zich in 1937 had laten uitschrijven als lid van de Joodse gemeente. Op 13 oktober 1942 schreef ze: 'Men zou een pleister op vele wonden willen zijn.'

Het gedicht van Jozef Deleu is geen pleister op de oorlogswonde, en het is ook niet als pleister bedoeld. In de volgende strofe, een distichon, beseft de dichter dat hijzelf een kind was toen de oorlogsgruwel in de Poolse stad ten top werd gedreven. De terugkeer naar de kinderjaren stelt hem in staat om heel even aan de walg aan te ontsnappen. De identificatie met de slachtoffers heeft na vier uur immers een zware tol geëist, die uitmondt in plaatsvervangende schaamte, schaamte die de daders niet voelden, ook niet diegenen die in Oekraïne of andere Centraal-Europese gebieden terreur uitoefenden. Zij werden alleen weemoedig als ze aan de gesneuvelde kameraden van hun 'Einsatzgruppe' dachten (*Alles stil aan het oost-front*, 24), hoewel ze in de woorden van Richard Rhodes zelf 'Masters of Death' waren. Na de oorlog hielden ze de lippen stijf op elkaar en zochten uitvluchten als ze ter verantwoording werden geroepen, terwijl bij sommigen thuis, meer dan dertig jaar na de oorlog, nog altijd een devies aan de muur hing: 'Meine Ehre heißt Treue.'

Ik heb het gedicht van Jozef Deleu meermaals gelezen en vergeleken met Louis Paul Boons 'Brief van mijn vriend den schilder', waarin over de dood van de in 1923 in Antwerpen geboren Lea Lubka wordt bericht. Lea Lubka (of Lübka) – een 'kiemdrager van de hoop' (*Want uw vijand wie is dat?* 131) – werd omgebracht in een van de compartimenten van vernietiging, al werd haar lijden volgens het getuigenis van Sarah Goldberg enigszins verzacht: haar medegevangene Mala Zimetbaum 'deed al wat ze kon voor de erg zieke Léa Lubka, die stervende was. En om haar te redden van de gaskamer gaf een dokteres haar een spuitje. Ze stierf in onze armen' (*Gewapende Joodse Partizanen van België – Getuigenissen*, 163). Ook in *Brief van mijn vriend den schilder* werd het joodse meisje omringd door helpende vriendinnen: 'Wij hare vriendinnen hebben de laatste oogenblikken alles gedaan om haar lijden te verzachten – o lissen lissen – hebben trouwringen en gouden tanden bijeengelegd om een eitje te kunnen kopen, hebben gestolen en hebben eten gespaard om haar leven te kunnen redden...' (*Mijn kleine oorlog*, 112). De fictieve briefschrijfster die in Boons werk wordt geciteerd door zijn vriend de schilder en het getuigenis van Sarah Goldberg tonen aan dat de situationistische benadering van vernietigingsgedrag slechts in het algemeen geldt: de vermelding van de dokteres die Lea Lubka een spuitje heeft gegeven en de vriendinnen die ringen en gouden tanden hadden gespaard, tonen het effect van de individuele dispositie der daders en getuigen aan. Geweld heeft vele gedaanten. Lea Lubka was actief in het verzet, en in *Mijn kleine oorlog* (1947) herdenkt Boon haar in *Brief van mijn vriend den schilder*, een tekst die wat aan een rapsodie doet denken. Boons terugblik is sterk emotioneel geladen en is, zoals het gedicht van Deleu, een uiting van identificatie, hoewel hij het meisje in tegenstelling tot zijn vriend Bert van Hoorick wellicht niet zelf heeft ontmoet. Boon was ouder dan Deleu toen de vernietigingsgolf werd ontketend, en hij heeft de warme zomers waarover de dichter het had anders beleefd: hij was zelf enige tijd krijgsgevangene in Duitsland. Zijn herinnering werd met meer directe verontwaardiging en opstandigheid geschreven, maar ze bevat in essentie dezelfde boodschap als Jozef Deleus sober gedicht: bij gebrek aan andere mogelijkheden kunnen we alleen plaatsvervangende schaamte voelen voor wat mensen andere mensen hebben aangedaan.

Literatuur

- Louis Paul BOON (1986⁷) *Mijn kleine oorlog*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V.
- Jozef DELEU (2019) *Ondoorgrond. Gedichten 1963-2019*. Gent: Poëzie Centrum.
- K. DENECKERE (1997) *Gewapende Joodse Partizanen van België – Getuigenissen*. Brussel: De Kinderen van Gewapende joodse Partizanen van België.
- Abram DE SWAAN (2015⁴) *Compartimenten van vernietiging*. Amsterdam: Prometheus – Bert Bakker.
- Kasper GOETHALS (2022) 'Alles stil aan het oostfront'. *De Standaard Weekblad*, 25 maart 2022, nr. 587, 20-25.
- Erik RASPOET (2020) 'Het verzet verdient veel meer erkenning', *Knack*, 7 oktober 2020, 102-107.
- Roger SCRUTON (2005) *Kant*. [Brussel]; *De Morgen*.
- Bert VANHESTE (1989) 'Want uw vijand wie is dat? *Mijn kleine oorlog: Louis Paul Boon als ongelovige dromer*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V.

Een leegte vol gelijkvormigheid

Gedichten bij schilderijen van Edward Hopper⁵

7. Ochtendzon

*wat zul je zeggen
als ik je schrijf dat ik hier ben
in dit hotel met die vaalbleke muren*

*en dat ik op bed in mijn nachtop zit
wachtend mijn armen kruiselings
om mijn opgetrokken benen*

*en dat ik zit te kijken
door het venster hoe
een stad tot leven komt
terwijl op ditzelfde moment
de ochtendzon op de muur
een figuur van wit licht
gevangen houdt
die langzaam mee schuift met de tijd
tot hij verdwijnt in een ondefinieerbaar niets*

en dat ik zo pijnlijk naar jou verlang

⁵ Zie voor de Inleiding bij deze bundel Leydraden 126, p. 52-53.

*je zult zeggen:
niets verlatener
dan een vrouw op bed in haar nachtpon
met haar armen kruiselings
om haar opgetrokken benen*

*die zit te kijken door het venster hoe
een stad tot leven komt
terwijl tezelfdertijd
de zon op de muur
een figuur van wit licht
gevangen houdt
die langzaam mee schuift met de tijd
en verdwijnt in een ondefinieerbaar niets*

*en ik verlang net zo
naar jou als jij naar mij*

*dat zul je zeggen
(hoop ik)*

8. Hotelkamers

*dit had een dagdroom
moeten zijn van bijvoorbeeld twee mensen
die een onderkomen vinden
na een bange reis vol tegenslag
na herfstvlagen en ongemak
na de zure pijn van alledag*

*twee mensen onderweg naar elkaar
naar een zachte plek om te blijven
met iemand die vraagt: heb je het niet koud
en binnen smeulend haardvuur
een gedekte tafel
volle bokalen
twee aangeschoven stoelen
en een uiteindelijk bed*

*te vergeefs
het is een nacht vol duister
zwart als de dood
een grafkoepel over elk van ons uitgestrekt
en de zonwering is niet anders*

*dit hotel een spookhotel
geen mens is er voor elkaar
niemand vraagt iets
niemand roept vanachter
geopende ramen ons iets liefs toe*

*het duister pakt ons allebei in
we zijn verloren schuwe
mensen onderweg naar eenzaam licht
en vals venijn*

*ach hier is mijn huid
fluister toch mijn naam*

*ergens blaft een hond
hij jankt*

HAIKURISMEN⁶

DE NEUS VAN DE CLOWN

*Een heilig moment
wordt bewaard door hen die het
zo hebben beleefd.*

*Reisvaardig wachten
op je vertrek is bij de
pakken neerzitten.*

*In geluiddichte
ruimtes praat de stilte de
oren van je hoofd.*

*Iemand die na zijn
honderdste nog blijft leven
moet zich doodschamen.*

⁶ Een Haikurisme is een bondige, vaak lichtvoetige spreuk (aforisme) of woordspeling in de vorm van een Japanse haiku; gekleurd door humor, ernst, understatement, verbeelding, tegenstelling of paradox. K.H.

HOF VAN EDEN

*Zowel boven als
beneden was zij voor hem
de Hof van Eden.*

*Heet was zij en in
extase, haar kussen kon
niet, alleen blazen.*

*Wanneer mijn sleutel
in jouw slot past, zei hij, gaat
de hemel open.*

*Liefste, zei ze, les
mijn dorst, geef het dan, maar pas
op dat je niet morst.*

NA DE PIEP

*Een uitgevlogen
vogel begint en eindigt
zijn reis tegelijk.*

*Over het water
rent klepperend een meerkoet,
vliegensvleugelvlug.*

*Het baardmannetje
en de snor kregen samen
een vals snorretje.*

*Een roodborst die een
blauwtje liep werd voortaan een
blauwborstje genoemd.*

Gedichten

OPENBARINGEN

1

*Langzaam met aandacht verte verschuivend
zag ik een potvis aan een infuus
de watervlakte van glas spiegelde een witte hand
die draaide aan de kraan van een zuurstofcilinder
totdat de vis zich opgepompt losmaakte van de
slang en loeiend in beweging kwam, zich als een
obelisk verhief, de horizon doorboorde om met
een woeste klap in een zwart gat te verdwijnen
over de lege uitgestrektheid waaiden mij
lamento's tegemoet, een lange vlag van licht
door albatrossen meegevoerd werd neergelaten
en als een bevrijding aan land gebracht*

*Toen de vos op de wolk was geland legde hij
zeven eieren, broedde er een uit, de rest werd
bederfbestendig bewaard voor magere dagen
die jaren later in een hittegolf als smeltwater
zouden uitstromen over een drooggevalle zee
omdat de tijd geen stilstand kende was er geen
voorlopig, geen uitstel van wat zich onvermijdelijk
ging voltrekken
vissen in ademnood, landdieren op de vlucht
de tweebeenen zoekend hun heil in leefbare
regionen, en veilighoog blafte de vos: ik heb
jullie gewaarschuwd maar niemand wilde
luisteren, ziende blind dachten jullie aan dit
onheil te ontkomen*

*In de starende blik van de avond begon het
naar abrikozen te smaken, wat wij dachten
nam de geur aan van verschaalde herinneringen
er was geen buiten, geen binnen, onze voeten
verstonden de ruimte niet meer, een snijdende
windvlaag scheurde de lucht
terwijl de grond bezig was zich te verspreken
werden wij weggevoerd op de vleugels van
een reusachtige arend, ontstegen het vuur van
de in brand geschoten steden, de walm en de
zwavel van het onbewoonbaar verkankerde land
wij sloegen onze ogen op en keerden terug
aan eigen werkelijkheid*

*Een niet aflatend suizen op de mantra van
en-toch doorvloeide bloed en adem
bleef trekken aan spraak en vermoeden
een zwarte engel stond op, legde zijn arm
op werkelijkheid, ontregelde de voortgang
van opstaan en naar bed gaan, wat rijp
was voor geboorte trok zich terug en dreigde
te ontsporen
het firmament liet scherven sterren los
bloeiende vuurfonteinen joegen een schroei-
lucht voor zich uit en tegen zin en waanzin in
ontsluierde zich het boek van alle tijden
ging onweerhoudbaar open, zoog reinigend
de chaos van hel en engel in zich op voordat
het geluidloos werd gesloten*

Gedichten⁷

De dingen

*Ze zijn echt, net als wij. Ze hebben
schaduwen, soms een wil.*

*Een vaas vraagt niet om bloemen. Het kussen
neemt een plooï voor lief, het dienblad lege glazen.*

*De dingen kennen hun plaats. Ze weten
waar het begon. Ze weten waar het begint.*

Vruchten

*Huid op huid
verdragen zij elkaar.*

*Appels, peren, pruimen op een schaal
en bij het noemen van hun naam*

*het blozen, een landschap
op een schil.*

⁷ Uit de bundel *Zeerslag* (© 2018, 2^e dr. 2022).

Peilloos

*Er zijn eerder vogels neergestreken op mijn hand
en in mijn kijken. Een uil landt waar hij al was
het is herkennen van gelijken*

*in de vlucht, waar vingers klauwen zijn en veren
de huid nabij. De uil daagt en ik doorzie hem
wij velen het donker. Laag bij de grond hoeden we*

*onze muizenissen. Wij wachten niet op lucht of licht
onze spanwijdte is imposant. Wat we missen
is een bodem voor de binnenkant.*

Breekhuid

*Bladeren zuigen het bruin uit onze benen
We willen niet vertragen, kunnen niet*

*verdragen dat we niets te vertellen
en te weerleggen hebben.*

*We schuiven nadagen
voor ons uit.*

Speelse Muze

Harrie

*O, o, o Harrie
wat heb je nou toch weer gedaan
je bent met allebei je schoenen
rücksichtslos in een vlaai gaan staan*

*en nog veel erger gatverdarrige
hier in de kamer op de grond
staan overal je voetafdrukken
meurt het verschrikkelijk naar de stront*

*en ook het vloerkleed zit onder
het is gewoon niet meer normaal
deze totale kakvervuiling
op zo'n uitzonderlijke schaal*

*wie denk jij Harrie dat je bent
om zo je sporen uit te zetten
wees nu dan werkelijk een vent
en laat de hele boel ontsmetten*

*verder heb ik niets te zeggen
dat begrijp je zeker wel
want het valt niet uit te leggen
dat het stinkt hier als de hel*

Kees Hermis

Superstar

*Ster was zij onder de sterren
hemels zonder kleren aan
stralend zag je haar van verre
dansend door het leven gaan*

*zij had charme en allure
niet gemaakt of geforceerd
bewoog sierlijk van nature
niets bij haar was aangeleerd*

*benen borsten buik en billen
had zij op de juiste plaats
wie zou zo'n figuur niet willen
kwaliteit honderd karaats*

*zij was een moderne Eva
maar dan zonder vijgenblad
zelf noemde zij zich Bathseba
als zij poedelde in bad*

*maar – als het over zo'n vrouw gaat
dan weet bijna iedereen
dat de volmaakte mens alleen
in de fantasie bestaat*

Kees Hermis

Alle zegen

*Dagelijks kijk ik naar het zwerk
of de w er uit zal vallen
neerkomt en begraven wordt
voortaan rust onder een zerk*

*dat dit ooit staat te gebeuren
en ik er dan iets van merk
is net zo onwerkelijk
als de dogma's van de kerk*

*waarom zou ik dan geloven
in iets goddelijks hierboven
maar ik voel me wel gezegend
als het eindelijk weer 'es regent*

*hemelwater over akkers
de gewassen in het veld
zegeningen na veel droogte
ik kom haast niet uitgeteld*

Kees Hermis

De bessen

*In een boeren buitentuin
staan oranje duindoornbessen
rijp geplukt zwaar van de slaap
worden ze geweekt in flessen*

*als soortgenoten van vers fruit
gaan zij met elkaar op sap
tot er een zich heeft vergist
en verandert stap voor stap*

*klaarwakker volgen er meer
als zij zien de ommekeer
hoe zij dobberend in de wijn
allemaal stomdronken zijn*

*het is een ware revolutie
die zich langzaamaan voltrekt
en ook bij de grootste drinkers
altijd weer verwondering weckt*

Kees Hermis

BBB: Boeken van Ben en Berti

Nico Dros, *Willem die Madoc maakte*. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam, (2021), 590 blz.

‘Na een storm in het jaar 1196 halen kunstvisseren een kleuter uit de branding. Die blijkt de enige overlevende van een schipbreuk te zijn. De jongen, vermoedelijke een koningskind, brengt zijn jeugd jaren door in een klooster nabij Brugge. Dat ontvlucht hij om zijn familie terug te vinden. Onder de naam Madoc leidt hij een leven als ridder en vecht duels op leven en dood uit, een leven waarin liefde evengoed een hoofdrol speelt.

Jarenlang is hij de rechterhand van de legendarische graaf Hincmar. In Parijs ontpopt hij zich tot agnost, vrijdenker en schrijver. Maar als de Inquisitie actief wordt krijgen de ketterijjagers ook Madoc in het vizier.

In 2015 ontdekt een Vlaamse mediëvist een verzamelhandschrift uit de dertiende eeuw. Hij raakt ervan overtuigd dat dit eigenhandig werd geschreven door Willem, dichter van het fameuze *Van den Vos Reynaerde* en het mysterieuze boek *Madoc* (achterflap).

In deze kloeke roman heeft Nico Dros op prachtige wijze de vermeende geschiedenis rondom de hoofdpersoon Madoc nauw verweven met de historische geschiedenis van de Spaanse Inquisitie van 1478-1834 ([SpaanseInquisitieorg/wiki/Spaanse_Inquisitie](https://www.spaanseinquisitie.org/wiki/Spaanse_Inquisitie)). Vele mensen werden, meestal op gruwelijke wijze, omgebracht omwille van de religieuze zuiverheid.

Interessant in de roman is de wijze waarop de auteur zich in vijf korte hoofdstukken, verspreid over de roman, rechtstreeks richt tot de lezer. Hierin vertelt hij over zijn onderzoek naar de historische achtergrond en het schrijfproces van de roman.

Isabel Allende, *Bloemblad aan zee*. Uitgeverij Wereldbibliotheek, Amsterdam, (2020), 367 blz. Oorspronkelijke titel: *Largo pétalo de mar*, 2019.

Wanneer Franco in april 1939 de Spaanse Burgeroorlog heeft gewonnen, vluchten vele Spanjaarden naar Frankrijk. Dit land kan het grote aantal vluchtelingen niet aan en brengt velen onder in concentratiekampen. Een groot aantal van hen overleeft de erbarmelijke omstandigheden waaronder ze moeten leven niet. Anderen lukt het hieraan te ontsnappen door te vluchten naar Chili geholpen door de Chileense dichter Pablo Neruda. Onder deze vluchtelingen zijn ook de arts

Victor Dalmau en zijn vriendin, de pianiste Roser Bruguera en haar baby. Vlak voor hun vlucht naar Chili is Roser bevallen van een zoontje, verwekt door Viktors broer vlak voordat hij omkwam in de Spaanse Burgeroorlog. Victor neemt nu de zorg voor beiden op zich.

In Chili bouwen ze een nieuw bestaan op tot ze weer moeten vluchten, nu terug naar Spanje. Ze leven in Chili in relatieve rust tot president Salvador Allende in de periode 1970-1973 Chili omvormt tot een socialistisch land. Dan vindt er een staatsgreep plaats door generaal Pinochet en met de hulp van de Amerikanen vestigt hij in Chili een militaire dictatuur. Dit maakt een einde aan hun toch rustige leven hier. Ze vluchten daarop naar Venezuela, weer een land waar onderdrukking en ook armoede heerst. Ook hier zijn ze niet welkom.

Het overlijden van Franco in 1975 stelt Victor en Roser, na 3 ballingschappen (Frankrijk, Chili, Venezuela), tenslotte voor de vraag wel of niet terugkeren naar Spanje. Ze kiezen voor het laatste. Ze laten een veel bewogen tijd achter zich.

Zoals de achterflap zegt, is *Bloemblad van zee* een prachtige historische roman over ballingschap en liefde.

Arthur Japin, *Wat stilte wil*. Uitgeverij De Arbeiderspers. Amsterdam – Antwerpen, (2022), 331 blz.

Deze historische roman gaat over Anna Witsen (1855-1889) een jonge vrouw die eind negentiende eeuw droomt van een zangcarrière maar hierin wordt tegengewerkt door haar familie. In *Wat stilte wil* beschrijft Arthur Japin haar strijd om gehoord te worden.

Anna 'heeft de stem, het talent en de ambitie, maar een carrière als zangeres is voor een meisje uit haar milieu eind negentiende eeuw ondenkbaar. Met de opkomst van de vrouwenbeweging, het Palingoproer in de Jordaan en de oprichting van het Concertgebouw breekt echter een nieuwe tijd aan. Gesterkt door de eigenzinnigheid en vrijheidszin van schrijvers als Kloos, Verwey, Van Eeden en Van Deyssel, in wier entourage zij terechtkomt, durft Anna haar eigen weg te gaan' (achterflap).

Maar de macht van haar familie is te groot. Lange tijd lukt het haar zich hiertegen te verzetten. Tot ze heel onzeker geworden door deze weerstand tijdens een concert alleen nog wat broddelklanken uitstoot. Er is iets gebroken 'in haar innerlijk

mechaniek van zenuwen, een verschuiving in de verbrokkelde persoonlijkheid' (*Wat stilte wil*, p. 295).

Haar ene hoop. Haar alles is ze kwijtgeraakt. Ze besluit dan de verzorgster te worden van haar vader die zijn heup gebroken heeft.

Maar dit is niet haar leven, dat is de muziek. Zingen wil ze. Nu dit niet meer mogelijk is, kiest ze tenslotte weer haar eigen weg. Nu een heel andere.

Een prachtige, in archaïsch taalgebruik geschreven roman, horend bij die tijd.
Berti Oprins

Bernhard Schlinck, *De kleindochter*. Vertaald uit het Duits door Marcel Misset, Cossee, Amsterdam, 2022; Oorspronkelijke titel: *Der (sic!) Enkelin*, 2021.

Bernhard Schlink (Bielefeld, 1944) mag ik graag lezen, sinds *Der Vorleser* (1995). Hij heeft dezelfde leeftijd als ik, dezelfde gedachtes: al die overwegingen ten aanzien van zijn kleindochter zou ik ook hebben. Enfin, identificatie. Een prachtig boek weer. Met een actuele scherpe rand: de rechtsradikalen, de autonomen, de zotten die de Holocaust ontkennen en Hitler nog steeds een prima vent vinden. Stel dat je kleindochter in zo'n milieu terecht zou komen en totaal gehersenspoeld was. Ach, arme opa. *Der Enkelin*, zegt het colofon. Bij Cossee hebben ze kennelijk geen Duits in het pakket. In elk Duits Verlag heet het boek natuurlijk *Die Enkelin*.

Sebastian Barry, *De verre voortijd*. Vertaald door Jan Willem Reitsma, Amsterdam, Em. Querido's Uitgeverij, 2023; Oorspronkelijke titel: *Old God's Time*, 2023.

Sebastian Barry (Dublin, 1955) heb ik ontdekt dankzij een recensie in 'Boeken NRC'. Barry is een Ierse schrijver van Joyceanse allure, vind ik. Dat moeten er meer vinden, want zijn boeken worden in 'bijna' veertig talen vertaald, aldus de cover. Ook hier een opmerking over de vertaling van de titel. *De verre voortijd* is een mooie titel, deze woorden worden ergens ver in het boek werkelijk gebruikt door Barry, maar een vertaling van *Old God's Time* is het natuurlijk niet. Waarom doet de vertaler of de uitgever dit? Raoul de Jong vertelde dat zijn roman *Jaguarman* wegens de ondertitel, waarin het woord Suriname voorkwam,

in boekhandels (niet bij Buitelaar natuurlijk, die weet wel beter) verkeerd werd weggezet: bij reisgidsen, etnografie of exotica. De tweede druk kreeg daarom een ondertitel zonder het woord Suriname. Zoiets is denk ik ook het geval met Barry: vertaal je de titel adequaat dan komt het terecht bij theologie of bij spiritualiteit, en wordt het niet verkocht.

Het boek heeft een motto uit het Bijbelboek Job (39, 12): ‘Zal de eenhoorn u willen dienen?’ Intrigerend! Mijn lezers hebben wel een vaag idee van de inhoud van Job. Tom Kettle is een soort Job. Hij is een rechercheur die negen maanden geleden met pensioen gegaan is en alle tijd heeft om op de puinhoop van zijn leven te zitten broeden en te rouwen om zijn vroeg overleden vrouw June, dochter Winnie en zoon Joe van wie hij zielsveel hield. Waarom, o waarom? Spoiler? Het metafysisch schandaal van het kindermisbruik door priesters in het door-en-door katholieke Ierland heeft er alles mee te maken.

Maar nu een proeve van Sebastian Barry's Joyceanse allure. ‘En de trein ratelde en schudde dwars door zijn herinneringen aan de zeeuweide bij Seapoint heen. O, hij boog zijn hoofd vanwege al die indrukken, de randen van vervallen tuinen die op de oeroude klif waren gekotst, het zand dat uitdijde en kromp naarmate de vloedlijn zijn peil ten opzichte van het land vond. Opeens vulde de oude baai zijn hoofd, propte hij dat vol met licht. Hij wilde het uitschreeuwen tegen de passagiers, kijk, kijk, de baai, de baai, de stortregen is opgehouden, al dat licht, al dat licht, schoongespoeld en zilverkleurig, dat de haakjes van de herinnering doet rammelen, je kunt niets meer op zijn plek houden, tweeduizend bekende jaren, vanaf de Romeinen en Vikingen en God mag weten wie, in triremen en schepen met grote draken op de boeg, en al die verhaaltjes over de trawlvissers, de vissers in deze mooie streek, en Howth als een zwangerevrouwenbuik, en de Kish als een juweel in de navel van een godin ... Hij ging rechtop zitten in zijn vaalgroene bankje. Net zoals June haar schouders rechtte als ze over wreedheden vertelde, had hij zijn handen op een vreemde manier opgeheven zonder het echt te weten, alsof hij als een baby'tje het licht zelf trachtte aan te raken. Hij had het gevoel dat hij het vertrouwde schildersdoek van de baai, met zijn duizenden hectaren honderdkleurige wateren, kon signeren, er TOM KETTLE op kon schrijven, TOM KETTLE, TOM KETTLE, alsof dat zijn goed recht was, als bijna-Dubliner. Als hij ergens burger van wilde zijn, dan was het misschien van deze wonderbaarlijke baai. Als kind van nergens kon hij aanspraak maken op deze uitgestrekte leegte, wonderlijk gevuld, zowel leeg als vol. Hij was maar

een oude politieman met een gebutst hart, maar als hij dat had gekund, had hij het hele uitzicht in zich opgezogen, elk korreltje zout en zand en zee, dat in één keer opgeslokt, als een van die oude walvissen in zijn lievelingsmuseum, als een monster uit een eeuwenoud verhaal. Al dit blauw en de andere tinten blauw en groen en die hectaren aan opgeklopt wit, en de mysterieuze tinten goud en zilver van na de regen. Hij wist, hij wist dat hij in de problemen zat, hij voelde de problemen met zijn politie-intuïtie aan, al kende hij hun vorm nog niet, maar de baai bevrijdde hem ook op een of andere manier, liet hem een heerlijke minuut lang los in een soort wilde vrijheid, zodat zijn hart en ziel door elkaar werden geschud en vernieuwd, op hetzelfde moment, in één adem' (blz. 108-109). **Ben Loonen**

Raoul de Jong, *Jaguarman – Mijn vader, zijn vader en andere Surinaamse helden*. De Bezige Bij, Amsterdam, 2020, 255 blz.

Als Raoul de Jong niet te gast was geweest in het Literair Café (zie elders) zou ik dit boek waarschijnlijk nooit gelezen hebben. Dan had ik onwetens mezelf tekort gedaan. Raoul maakt zijn claim waar: dit is werkelijk een cadeau aan iedereen, en we moeten de milde gever dankbaar zijn. Dit is een cadeau dat je ieder mens gunt (en de natuur en het dier), je wordt er een flink stuk beter van, vooral als je iemand bent met de zeven vinkjes. Wat een goed boek! Ik voltooide de lezing van het boek in de dagen dat het vier meter hoge beeld van een jonge zwarte vrouw in joggingbroek en op sneakers werd geplaatst voor het Rotterdam CS. Het beeld heet 'Moments contained' en is gemaakt door Thomas J. Price, een Britse kunstenaar die Caraïbische roots heeft. Het beeld riep meteen discussie op. De columniste Rosanne Hertzberger zou de plank niet zo opzichtig mis hebben geslagen als ze eerst Raoul de Jong had gelezen. Als Raoul niet onze gast was geweest, had ik ook het dubbelinterview overgeslagen in Magazine (NRC 1 juli 2023): hij (Rotterdam, 1984) en Edouard Louis (Hallencourt, 1992) de fameuze jonge Franse schrijver; Raoul en Edouard blijken zielsverwanten en vrienden. Dat Magazine lees ik bijna nooit, maar nu wel. Opnieuw: ik zou mezelf tekort hebben gedaan, maar dankzij het Literair Café is dat gevaar afgewend. Twee veelbelovende en hoopvolle stemmen in het veelkleurige koor der mensheid die voor mij nog meer diepte aanbrachten in Keti Koti. **Ben Loonen**

Peper & Zoutjes

Fijne dag

Het was vroeg in de ochtend. De zon was al op, maar had nog niet haar verzen-
gende capaciteit bereikt. Vandaar dat ik dit tijdstip koos om even een wandeling
te maken. De regen had moddersporen achtergelaten in de holle weg. Ter hoogte
van waar ik normaal gesproken het roffeltje van een specht kon horen, was nu een
wegversperring. Niet van de werklui die bezig waren met het opnieuw asfalteren
van de holle weg. Nee. Een natuurlijke wegversperring. Een meer dan grote tak
was bruut van een boom gescheurd. De zijtakken en bladeren lagen nu als een
soort groene muur diagonaal over de weg.

Ik besloot me er doorheen te wurmen. Een tak met mijn voet naar beneden druk-
kend en andere takken met mijn handen wegbuigend. Zo stond ik aan de ande-
re kant van de barrage. Ik vervolgde mijn weg. Een wandelmevrouw met grote
aangelijnde hond kwam me tegemoet. Bandana in kapsel. Vlotte zomerjurk en
rugzak. Stevige hoge wandelschoenen met rode sokken. Hond met een boeren-
zakdoek om de nek geknoopt. Ik dacht: "Laat haar matineus even weten dat er
iets verder op de weg een grote tak het verder wandelen belemmert." Dat deed ik
dus. Ze hielden heel kort even pas op de plaats, waarna ze sprak: "Goed. Dankje-
wel. We komen er wel doorheen. Nog een hele prettige dag verder." Ze vervolgden
de weg. De woorden herhaalde ik nog even in mijn hoofd. "Goed. Dankjewel. We
komen er wel doorheen. Nog een prettige dag verder."

Ik dacht: "Zou deze wandelmevrouw ook in andere situaties zo kordaat en zelf-
verzekerd reageren?" Ik bedoel. Stel je voor. Ze kreeg bij de afdeling schuldhelp-
verlening te horen: "Mevrouw Riemersma, uw schulden zijn opgelopen tot 78.000
euro. We gaan het schuldentraject starten. Het traject gaat 18 maanden duren en
u krijgt 60 euro leefgeld per week."

Zou ze dan op deze zelfde manier reageren? Zou haar reactie dan ook zijn: "Goed.
Dankjewel. We komen er wel doorheen. Nog een prettige dag verder."

Ik wist het niet. Ik hoopte het maar. **Bart Steen**

Overzichtelijk

Ons adressenboekje is kwijt. Een nogal prestigieuze term voor een bundeltje ge-
kreukte papiertjes ternauwernood samengehouden door een plastic hoesje dat
ook al uit elkaar viel. En dat in deze tijd. Ik bedoel dat we dit in alle jaren niet di-

gitaal geregeld hadden. Nee. Het lag al tijden in de rommella tussen splitpennen, nietjes, gum, Parkervullingen, rekenmachine, kaartspel, paperclipsen, markers, stiften, potloden, Prittstift, nietmachine, liniaal, schaar, geodriehoek, briletui, leesbril, plakband, Oost-Indische inkt, kroontjespen en ach ik zal vast nog wat over het hoofd hebben gezien. Het adressenboekje kwam uit de la als er een verjaardagskaart geschreven was en het adres nog even op de envelop geschreven moest worden. Of in triester geval een condoleancekaart, of met kerst de nieuwjaarswensen. Het is echt weg. We denken dat het mee op reis is gegaan tijdens een weekje Zeeland. De weekendtas lag alweer op zolder. Misschien nog in een zijvakje. Tas opnieuw van zolder. Geen adressenboekje. Gaan we nu een geschreven kaarten/brievenperiode afsluiten? Gaan we nu enkel nog digitaal suffice berichten sturen met dito emoticons? Over mijn lijf. Ergens moet het toch zijn. Het adressenboekje met daarin doorgestreepte adressen vanwege verhuizingen. Met in een hoekje nog net de postcode vermeld. Stond hier nu AH of AM? Dat kon mijn metgezellin wel ontcijferen. Zij had er immers in een soort hiërogliefen ook op verschillende plaatsen wat adressen ingezet. Dit vaker tot grote verwondering van onze jongste dochter. Het adres van de manege stond bij de M van Manege, maar ook bij de P van paardrijden en tenslotte ook nog onder de H van de familie Houben. Lekker overzichtelijk. Zelfde stijl als onze la eigenlijk. **Bart Steen**

Tegenvallen?

Juli 2023 was wereldwijd de heetste maand ooit. De weerman vermeldde dit feit, maar liet er haast in één adem op volgen dat het voor Nederland tegenviel. Nederland kende een julimaand met gematigde temperaturen en regelmatig regen. Je weet niet wat je hoort! Waarom zegt die man niet dat het in Nederland meeviel? De halve wereld gaat kapot aan hitte en droogte (of juist te veel aan water), en Nederland ontsnapt daaraan, het weer gedraagt zich hier gematigd. Je zou toch blij zijn, dankbaar, opgelucht!?! Maar nee, vanuit oude, ingesleten reflexen zijn dit de woorden waarmee de weerman ons weer meent te moeten duiden. **Ben Loonen**

Moeten

Zo maar opgevangen tijdens een ommetje. Twee stellen die elkaar ontmoeten; ze zijn opgetogen of spelen opgetogenheid; omdat mensen talige wezens zijn moet er sociale praat uit de monden komen. Zijn jullie al op vakantie geweest? Nee, wij moeten nog. Het vervolg hoor ik niet meer, want ik ben aan die mensen en hun praat voorbij. Ik denk nog wat na over dat moeten. Wie heeft gezegd dat je op vakantie moet? Ik kan me zo'n gebod niet herinneren, in de decaloog staat het niet. Er staat wel dat je op de zevende dag rust moet nemen, want op die dag rustte de HEER uit van zijn scheppen. Er moeten nu andere heren gediend worden, de heren van sociale dwang en commercie. We moeten op vakantie, het is een vanzelfsprekendheid geworden. Als je niet gaat, ga je haast denken dat er iets aan je mankeert. Is vakantie niet dat niets moet? Moet ik het nog hebben over ont-moeten? Nee, laat maar. **Ben Loonen**

Pius X

Ik heb het afgelopen jaar zelden zo hard gelachen als die ochtend dat de journalist/reporter van Omroep Brabant bij de middelbare school in Bladel stond; het ging over de eindexamens geloof ik. "Ja, ik sta hier bij de Pius-iks school in Bladel, zo zei die jonge journalist...". Ik lag in een deuk: Pius-iks school, want Paus Pius-de-tiende kennen die jonge journalistjes niet meer.... Ze denken alleen maar in X en XL of XLL (spreek uit: iks-el of iks-dubbel-el), Die journalist zal ook wel denken dat paus Pius XL veel dikker is dan paus Pius X.... Maar dat geeft allemaal niks, want we zijn nog maar bij Paus Pius de twaalfde oftewel Pius XII. En Paus Pius XL kan nog héél lang duren. In die tussentijd kunnen de journalisten het wel leren, denk ik. **janvaneijck**

Bio- en Bibliografische gegevens Leydraden 127

Monica Boschman (Tilburg, 1965) werkt als dichtster, journalist en schrijfdocent. Haar missie is de kern vangen in woorden. Ze is op zoek naar wat raakt of onder de oppervlakte leeft. Haar poëzie is te lezen in de bundels *Zeerslag* (2018) en *Nieuwe wegen voor Mariken* (2019). Ze schrijft voor het tijdschrift *Dichter*, van *Plint*. Voor haar poëzie en proza ontving Monica diverse prijzen, o.a. de Plantage Poëzieprijs 2017 en de juryprijs van het Rode oor 2021. Ze treedt regelmatig op met haar eigen poëzie en presenteert poëziepodia in de regio Nijmegen. Monica woont en werkt in Gassel. www.monicaboschman.nl

Ineke Broeckx (1953) geboren te Tilburg, behaalde na het gymnasium de propedeuses Psychologie en Cultuurwetenschappen (Open Universiteit), werkte als secretaresse en verrichte vrijwilligerswerk voor onder meer de ouderenzorg en de Tilburgse wijkkranten, is nu gepensioneerd en wijdt zich aan veel leeswerk, studie en andere vrijetijdsactiviteiten.

Jan van Eijck (Alphen, 1950) werkte ruim 39 jaar als arts in de GGD-wereld. Daarnaast is hij conservator van museum De Dorpsdokter in Hilvarenbeek. Hij publiceert met name over heemkundige en medisch-historische onderwerpen.

Kees Hermis (Hulst, 1941) was werkzaam in het onderwijs, debuteerde met de dichtbundel *Vrijgesproken* (1977), publiceerde en exposeerde, soms in combinatie met zijn houtsculpturen, sindsdien vrijwel uitsluitend poëzie.

Verschenen zijn o.a.: *Een vorm van leven* (1984), *Van aardse zijde* (1984), *Stuiflicht, een bloemlezing van 25 jaar poëzie*, (2003), *Tijdland* (2010), *Het jij-syndroom* (2018), *Op de snaren van het licht* (2020), *ter sprake* (2021). Hij woont en werkt in Rockanje.

Laetitia van de Heuvel studeerde Romaanse talen en cultuurpsychologie (KUN) en promoveerde op het gebruik van literaire kritiek en recensies (UvT). Zij geeft voordrachten en publiceert over deze thema's en is actief op terreinen van kunst en cultuur.

Kees Joosten (Esbeek, 1952) is gepensioneerd. Jarenlang woonachtig in Goirle en sinds 2016 in Dordrecht. Reisde in de jaren 70 en 80 liftend de wereld rond. Schrijver van *De lange reis van het kuikentje Suzie* (1998), *Een verloren dag* (2011) en *Lotgevallen van twee reizigers* (2019).

Ben Loonen (Voerendaal, 6 december 1944) schrijft behalve in Leydraden (recensies, peper & zoutjes) ook in Goirles Belang (columns en journalistieke artikelen), Rond de Schutsboom (portretten) en de Kerkpagina van Goirles Belang (in

de Nis onder de naam Bernardus). En nog veel meer dat niet gepubliceerd wordt.

Joannes Maas (Tilburg, 1944) studeerde Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. Tot 2006 was hij docent bij Ons Middelbaar Onderwijs. Hij publiceerde in 2009: *Werklust '69*, een roman over de democratiseringsbeweging en de Maagdenhuisbezetting in 1969. In november 2012 verscheen in eigen beheer *Zwindingen. In De [Goirlese] Boschkens en aan Zee*. Binnenkort verschijnt zijn derde boek: *Jouw stekelige woorden*. Op: leveloren.blospot.com vindt u meer informatie en publicaties.

Romain John van de Maele (Aalst, 1948) is drs. in de algemene cultuurwetenschappen. Hij is dichter, vertaler en essayist en debuteerde met *Dagboek van een paria* (1974). Zijn recentste bundel is *Schaduwspel* (2018). Hij publiceerde ook proza en schrijft vooral over poëzie en (cultuur)geschiedenis in binnen- en buitenlandse bladen.

Joost Minnaard (1950) Neerlandicus, was in zijn 'beroepsjaren' als docent Nederlands verbonden aan de lerarenopleidingen van Fontys Hogescholen. Interviewt al geruime tijd schrijvers over hun werk, (bege)leidt leesclubs en schrijft zo nu en dan over literatuur in een dagblad of tijdschrift. Beperkt zich niet tot alleen maar Nederlandse literatuur; voorliefde voor Italiaanse literatuur en de literatuur uit de Cariben.

Berti Oprins (Gilze en Rijen, 1947) afgestudeerd aan de UU, Nederlandse Taal en Cultuur. Veel redactiewerk gedaan, nu nog slechts voor Leydraden, veel leesgroepen begeleid, grotendeels afgebouwd, volgt al een aantal jaren op de Radboud Universiteit Nijmegen de postacademische opleiding, Recente Nederlandse en Vlaamse letterkunde.

Bart Steen (1967), woont in Bingelrade. Vaak zijn het ogenschijnlijk onbeduidende, alledaagse gebeurtenissen, die ik niet aan me voorbij kan laten gaan. Ik kijk om me heen, mijmer wat en beschrijf wat iedereen zou kunnen waarnemen, maar waar niet iedereen oog voor heeft.

Kees Weltevrede (Brielle 1941), woonachtig in Riel, is docent Nederlands e.a., autodidact kunst, muziek liefhebber, speelt een beetje blokfluit, beschikt over een kruiwagen, lange ladder en aanhanger en sinds kort ook over een smartphone, is vader van kinderen en grootvader van kleinkinderen, getrouwd met Ank.

Mededelingen

Activiteitenoverzicht najaar 2023 en voorjaar 2024

Cobi van Baars vrijdag 17 november om 20.00 uur

Litteraire Estafette vrijdag 26 januari om 20.00 uur

Tommy Wieringa dinsdag 19 maart om 20.00 uur

Stine Jensen vrijdag 5 april 20.00 uur

De Literaire Avonden van de LKG vinden plaats in CC Jan van Besouw.
Voor de leden is de toegang gratis, kaartjes voor niet-leden kosten
€ 10,00. Bestellen via penningmeesterLKG@kpnmail.nl. Of te koop bij Blz.
Boekhandelaar Buitelaar of Cultureel Centrum Jan van Besouw.

Bestuur Literaire Kring Goirle

Maartje van Lokven, voorzitter,
Heeshoek 6, 5053 AM Goirle,
06-33698685, e-mail: maartjevanlokven@hotmail.com

Joost Minnaard, literaire zaken,
Schubertstraat 15, 5011 CA Tilburg,
013-5431986, e-mail: joost.minnaard@gmail.com

Thea Prinsen, penningmeester / ledenadministratie
Doelenstraat 8, 5051 TG Goirle,
06-15601183, e-mail: penningmeesterLKG@kpnmail.nl

Els van Kemenade, bestuurslid,
Tilburgseweg 139, 5051 AD Goirle,
013-5341826, e-mail: ejcvankemenade@gmail.com

Berti Oprins, eindredacteur *Leydraden*,
Bosscheweg 57-24, 5056 KA Berkel-Enschot,
013-4683447, e-mail: jam.oprins@wxs.nl

Aanmelden lidmaatschap

Leden van de Literaire Kring Goirle ontvangen driemaal per jaar het literaire tijdschrift *Leydraden* en hebben bovendien gratis toegang tot de vier Literaire Interviews met bekende en minder bekende gastauteurs. Daarnaast hebben ze gratis toegang tot de Literaire Estafette en de avond in de Boekenweek.

De contributie bedraagt €35,00 per jaar.

Banknummer: NL 08 INGB 000 34 76 938

U kunt zich schriftelijk aanmelden:

penningmeesterLKG@kpnmail.nl. Als u zich aanmeldt, geef dan ook aan hoe u het verenigingsblad *Leydraden* wilt ontvangen: gedrukt op papier ofwel digitaal.

Afmelden lidmaatschap

Leden die hun lidmaatschap willen beëindigen, dienen dat vóór 1 november schriftelijk of via de e-mail aan de ledenadministratie kenbaar te maken. Hun lidmaatschap wordt dan met ingang van het nieuwe jaar beëindigd.

Kopij voor Leydraden nummer 129

De redactie van Leydraden nodigt eenieder uit kopij te sturen aan:
jam.oprins@wxs.nl

De kopij mag tot ongeveer 1500 woorden bevatten

Stuur de kopij altijd als **bijlage** en de tekst in een **onopgemaakt Word-document**.

De kopij moet uiterlijk op **1 februari 2024** bij de redactie binnen zijn.

Een overrompend boek!

Cobi van Baars over haar boek *De onbedoelden*

De schrijfster Cobi van Baars is geen bekende naam in de Nederlandse literatuur, maar daar kon wel eens verandering in komen nu haar vierde boek *De onbedoelden* lovende kritieken krijgt. Zij is op vrijdag 17 november 2023 de gast van de Literaire Kring Goirle, in samenwerking met de Stichting Cools, in het CC Jan van Besouw, om in een interview te vertellen wie zij is, over haar boek en over haar schilderkunst. Een veelzijdige vrouw! De lezer gaat tijdens het lezen, en de bezoekers van de Literaire Kring Goirle op de literaire avond uiteraard ook, terug naar het katholieke Limburg in de jaren zestig. 'De tweeling Aaf en Annemarieke wordt onbedoeld geboren en tegen de zin van hun moeder ter adoptie afgestaan. De meisjes groeien op in twee verschillen gezinnen, onwetend van elkaar. Pas op de drempel naar volwassenheid wordt dit geheim ontmanteld en begint hun zoektocht. Eerst naar elkaar, dan naar het gemiste verleden.' (Omslag *De onbedoelden*) Het moge duidelijk zijn: adoptie stond in die tijd nog in de kinderschoenen. Het toenmalige beleid van de Raad voor de Kinderbescherming en dat van de Heerlense Vroedvrouwenschool, waar de tweeling werd geboren, was erg bevoogdend, en gebaseerd op een behoudende katholieke moraal. Eenzelfde soort vorm van bevoogding treffen we bijvoorbeeld ook aan in de vorig jaar verschenen roman van Jaap Robben, *Schemerleven*. Dat boek laat op onthutsende wijze zien wat er in diezelfde zestiger jaren in het katholieke Nijmegen gebeurde met een doodgeboren kind van een ongehuwde moeder.

De onbedoelden is gebaseerd op een ware geschiedenis. Van Baars hoorde hiervan, ging zich verdiepen in de materie en kreeg toestemming er een roman over te schrijven. Wat voor soort roman is het geworden? Weet zij de non-fictie te verflechten tot een roman? Het zijn onderwerpen om in het interview aan de orde te stellen. Behalve schrijfster is Cobi van Baars ook schilder. In de literatuur kom je wel vaker zo'n combinatie tegen. Denk bijvoorbeeld aan Lucebert of Jan Wolkers. Voelt zij zich ook, wat wel eens genoemd wordt, 'een dubbeltalent'?

Joost Minnaard zal haar interviewen. U kunt het allemaal meemaken en beleven, op vrijdag 17 november 2023, in het CC Jan van Besouw. Aanvang 20.00 uur. Voor de leden van de Literaire Kring Goirle is de toegang gratis. Kaarten verkrijgbaar bij Blz. Boekhandel Buitelaar, in het CC Jan van Besouw en via de mail: penningmeesterLKG@kpnmail.nl Voor niet-leden €10,00. Tot dan!

Uitgelezen?

BOEKHANDEL BUITELAAR

De Hovel 21, 5051 NP Goirle
tel: 0135301122 / fax: 0135301124

info@boekhandelbuitelaar.nl
www.boekhandelbuitelaar.nl

**Vind bij ons
het ideale kado
voor iedere gelegenheid.
De boekhandel van Goirle.
www.boekhandelbuitelaar.nl**

**De winkel is
gevestigd tegenover
het gemeentehuis.**

LEYDRADEN

is een uitgave van

**LITERAIRE
KRING**

GOIRLE